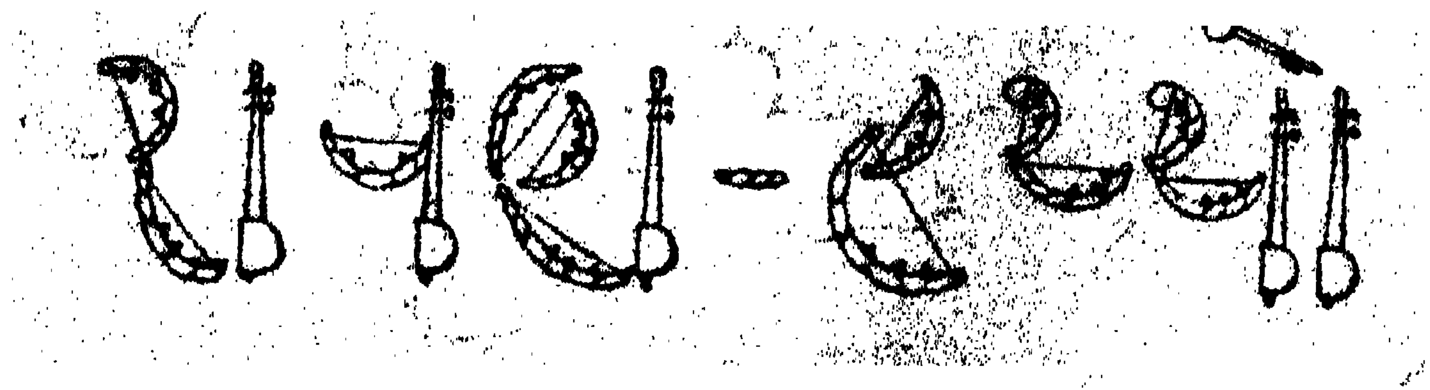

રાવણહથ્થો

લેખકનાં અન્ય
પ્રસિદ્ધ પુસ્તકો :-

૧

અચલા

પ્રણય કથા કાવ્ય

કિં : ત્રણ આના

૨

વિનાશના અંશો

માયા

બે જીવન કાવ્યો

કિં : પાંચ આના

૩

અજંપાની માધુરી

કાવ્ય સંચય

કિં : એક રૂપિયો

હવેપછી

૧

ધરતીને

એક દીર્ઘ ઉદ્‌બોધન કાવ્ય

૨

દિનરાત

વાર્તા સંગ્રહ

(મોહન શુક્લ)

રાવણહથ્થો

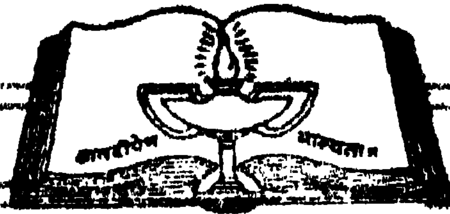
નવા ગીતો અને કાવ્યોનો

સંગ્રહ

સ્વપ્નસ્થ

દોઢ રૂપિયો

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની

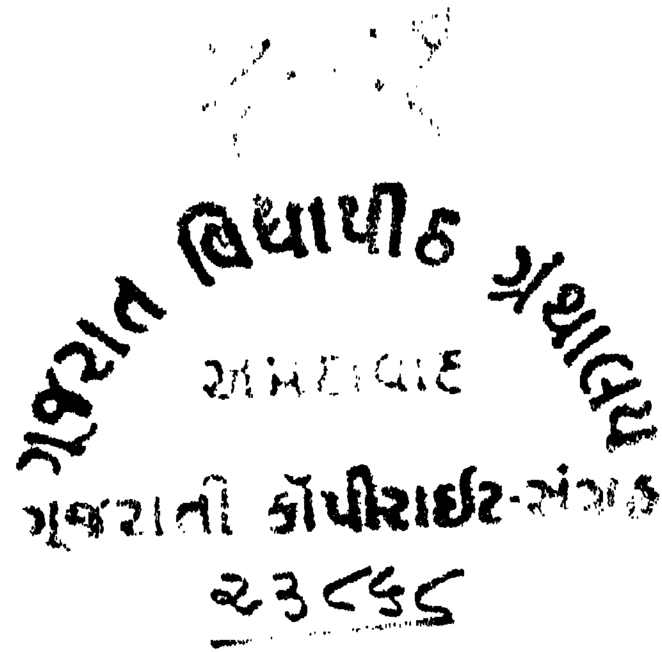
બુકસેલર્સ · પબ્લિશર્સ

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ

મુંબઈ

પ્રથમ મુદ્રણ

૩૧ ઑગસ્ટ ૧૯૪૨.

મુદ્રક:
જગન્નાથ પૂજાલાલ ડૉક્ટર
ધિ આફ્રિકા, ૨૨, કલ્યાણદાસ બિલ્ડિંગ,
ગોવાલિયા ટૅંક રોડ, મુંબઈ.

પ્રકાશક:
ભાનુભાઇ ર. વ્યાસ
બ્લૉક નંબર ૪૮, નં. ડી ૮,
સોનાવાલા બિલ્ડિંગ્સ,
મુંબઈ નંબર ૭

જે શ્રમજીવી લોકે આમાં કહી શકાયાથી પણ વધુ દુઃસહ દુઃખો સહન કર્યાં છે અને જેના પ્રયત્નોથી જગતનું સારૂં હમ્મેશ વધતું રહ્યું છે. એવાં ભાઇબેનોને

તેમણે મને આપેલી
સમજ અને આશાની
યાદ સાથે.

૭, ઑગસ્ટ, ૪૨.

નિવેદન

મૂળ ઇચ્છા એવી હતી કે, આ ગીતો વગેરે મારે જ ગામડે ગામડે ફરી પહોંચાડવાં.

ભજન મંડળી અને રામલીલા જેવાં પ્રચાર સાધનથી જનતાને નવું સાહિત્ય પહોંચાડવામાં સાહિત્ય અને જનતા બન્નેને લાભ થઈ શકે એમ લાગે છે. જનતા તો જીવન વિગ્રહમાં રસ કે પ્રેરણા વગરની બનતી રહી છે, પણ સાહિત્યે માનસિક કસરતનાં પ્રતીક રૂપ બનવા ને બદલે જીવવું હોય તો વધારે વિશાળ સમુદાયમાં ભળવુંજ જોઇશે.

આ ગીતોજ એ બધું કરી શકે તેમ મારા કહેવાનો આશય ન હોઈ શકે. આ તો માત્ર એક પ્રયત્ન છે.

આમાં ગીતોથી બાહ્ય રૂપમાં જુદાં પડતાં કાવ્યો પણ છે. પરંતુ એ સાથેજ પહોંચાડવા જેવાં લાગવાથી આ સંગ્રહમાં લીધાં છે.

આ બધું લખતાં લખતાં નવી કવિતા અને સાહિત્ય વિષે વિચાર આવતાં મને લાગ્યું છે કે, સાદી અને સચોટ ભાષાને જીવનના ઊંડા મર્મો સ્પર્શતાં લેખકની પરંપરાગત ટેવોજ આડે આવે છે ગીતોની ભાવ પોષક લય અને બીજાં સાહિત્ય સર્જનનાં ચમત્કારિક નિરૂપણમાં પણ લોકભાષા આડે આવતી નથી.

આમ નવાં સાહિત્યને નવું રૂપ આપવામાં જેમ લેખકની ટેવો આડે આવે છે; તેમ વાંચકની દૃષ્ટિ તેને, એનાં ભીતરમાં પહોંચવામાં પણ આડે આવે છે.

આજે પરભાષા અને અમુક પર્યાયોની ભાષા વાંચકને વધુ સતેજ કરે છે. એ વાંચકનીજ મર્યાદા છે. નવાં સાહિત્ય સર્જનને વાંચકો પણ એ રીતે મર્યાદિત કરે છે.

જ્યારે ભાષા તેના પર્યાયોની મર્યાદામાંથી બ્હાર આવશે અને કલા બાહ્ય રૂઢી નહીં પણ વક્તવ્યનો આંતરિક નિયમ બનશે ત્યારે આજના ઘણા અણકહ્યા અર્થો જીવનને પોષક સાહિત્ય સર્જવાની બીનરોક કૂચ કરશે!

હાલની દુનિયા ભરની લડાઈ કોઈ પણ સહૃદય માણસને દુઃખ કરે તેવી છે. ફાશીઝમ, મૂડી અને લશ્કરના જોરે સાહિત્ય, જ્ઞાન અને સમાન ભાઈચારાના માનવ હક્કોને બેરહમ દમનથી દબાવી દઈ દુનિયા જીતવા નીકળેલી એ સત્તા, જગતના દલિતોનાં આશાચિહ્ન જેવાં રશિયા અને એવાંજ બીજાં ઉગતાં ચીનનો નાશ કરી રહી છે ત્યારે દરેક જાણકાર તેનો પ્રતિકાર કરવા મથે છે.

આ વખતે આપણા દેશમાં સંમાન્ય નેતાઓની અશક્તિ અને સત્તાધારીઓની ગેરવ્યવસ્થાની ધુંધવણીમાં આખી પ્રજા ગુંગળાઈ રહી છે. યોગ્ય સત્તા અને યોગ્ય દોરવણી વગર પ્રજા પીડાય છે એ તો નરી આંખે દેખાય છે. છતાં વર્તમાન પત્રો અને સભાના શોરે એ બન્ને લોક–નજરને રૂંધી રહ્યા છે!

એવે વખતે વાણી અને સારા હેતુને આરાધતો દરેક લેખક જગતમાં જે કાંઇ અંતિમ મૂલ્યવાન છે એના પક્ષમાં પ્રચારર્થે પણ કલમ પકડે તો ઘડીક ભલે પક્ષવાદી ગણાય પણ કૃતકૃત્ય તો અવશ્ય થશેજ.

એજ શ્રદ્ધાથી મેં મજુરો ખેડુતો અને રશિયા બલ્કે દલિતોના પક્ષમાં લખ્યું છે. અને એ પ્રયત્નને સમજનારા ભાઇઓને નિર્ભય બની હજુ વધુ પ્રેરક અને સાર્થક સાહિત્ય સર્જવા મારી આશાભરી વિનંતિ છે.

આ પ્રકાશન શ્રી. જગન્નાથ ડૉકટર અને શ્રી. જિતેન્દ્ર ડૉકટરનાં રસ અને સાહસને આભારી છે. તેમનો મારા પરનો ઉપકાર થોડો પણ આ પુસ્તકના વેંચાણમાંથી વળે અને વધુ સારાં પ્રકાશનો એમના દ્વારા થયા કરે એમ ઇચ્છું છું.

પુસ્તકમાં લીધેલાં અવતરણમાં કવિ શ્રી 'આરઝૂ'નું એક ગીત છે. તેમાં તેમના "અજબ" શબ્દને સ્થાને "ગજબ" મૂકવાની મારી વર્તણુક બદલ તેમની માફી ચાહું છું.

મુખપૃષ્ઠ પરનું અભિનવ ચિત્ર બેન શ્રીમતી મંજરી સૂર્યકુમાર શેઠનાં સૌજન્યને આભારી છે. તેની કલાની બધી પ્રગતિ વાંછું છું.

ભનુ ર. વ્યાસ
(સ્વપ્નસ્થ)

૨૮. જુલાઈ ૪૨.

અનુક્રમ

રાવણ-હથ્થો

ગજબ ઝિન્દગી હૈ *

ગજબ ઝિન્દગી હૈ, ગજબ ઝિન્દગી હૈ
કિ હૈ જુલ્મ પર જુલ્મ ઔર બેબસી હૈ ॥

કમાઈ કિસીકી હૈ, કબ્જા કિસીકા
જિધર દેખિયે ઉલ્ટી ગંગા બહી હૈ ॥ ગજબ ॥

અગર રોઓ ભી તુમ, તો ક્યોં દિલ પસીજે ?
ઇન્હીં આંસુઓસે તો ખેતી હરી હૈ ॥ ગજબ ॥

ચુસાયા, કિયે ખૂન, ઔર યે ન પૂછા !
યે હોઠોંપે કાહેકી લાલી જમી હૈ ? ગજબ ॥

ગરીબોંકા ખૂન, 'આરઝૂ' જલ રહા હૈ,
અમીરોંકે ઘર હર તરફ રોશની હૈ ॥ ગજબ ॥

+ ઓ ! યુગતરસ્યા જગકંઠ !
જરી તું પુકાર કરજે ધીરે,
મુજ ભેરૂ બની સશંક ઝંખતો
મને ઊભો ભરઆરે,
શો શોષ તને ભારી ? !
શે થશે દૂર ? મુજ કને માત્ર
નાની શી જીવનઝારી.

---

* કવિ 'આરઝૂ' + ઉમાશંકર જોશી.

ઇન્સાનની મ્હેનત !

અહો ઇન્સાનની મહેનત ! તને હું ગાઉં આજે !
તને હું ગાઉં ને મેળે હસે સુખ દિલની માઝે;
અમી આંખો મહીં શાં ખુશનુમા આ ખલ્ક આંજે,
જહાંને ઘર ગણી, અમ્મા ગણી જો પ્રાણ નાચે !

કરૂં હું યાદ શું ? લાખો વરસ તેં શાં વિતાવ્યાં,
પશુથી માનવી થાવા તને શા કોડ જાગ્યા ?
મથ્યો તું જ્યાં મળી તક, ઝૂઝિયો તું એક હાથે;
અહોહો, આપખુદ આકાશ નીચે શું સહ્યું તેં !

ધરા જ્યાં ધણધણે, ફાટે, ભરખતા આગ–લાવા;
ધસી જળપૂર ઘોડા જોજનો પલમાં ડુબાડે.
વનોના દવ સિઝાડે, રેતની ડમરી ઉરાડે,
ધસંતાં પર્વતોનાં તુંગ શૃંગો જો નસાડે !

અહો હજ્જાર હાથે કુદરતે ભીંસ્યો તને ત્યાં,
ફરી તું પ્રેમ હાસ્યે ચુંબતો મુખ એ પુકારે;
"અમે નાના, ગરીબ, માતા ! અમોને જીવવા દે !"
ખરે તું જીવતો, કુદરત જીવે ઉમ્મીદ સાથે !

પડી ધરતીઃ લુભાવે ખાડ-ખબડા કૂચ કાજે,
પ્રવાસો આદમોના ખલ્કના મુલ્કો બનાવે;
અહો નાગા પગોનાં પૂર શાં શાં સ્વપ્ન પાવે ?
અસીમે સીમ બાંધી આજ જો, હૈયે હુલાવે !

જમાનો જોજનોની લોહ-હાથે ખૂબ ભાંગી,
ઉતરતાં આસમાની પાણીને તેં પાજ બાંધી !
ફળોનાં બી અને બીનાં ફળોની હાર લાંબી-
ક્ષિતિજને ભેટતી જો, જીંદગીની માંગ કેવી !

અહો શા યત્ન એ ! ઉન્નત થવા ઉમ્મીદ કેવી !
અજોયેલાં ફળોની ઉપાસના એ ઉગ્ર કેવી ?
અને એ મોત જીતી જીવવાની હામ કેવી ?
મરી પોતે અમર ને ઢૂંઢતી આવાહના કેવી !

કુટુમ્બો ને કબીલા, ગામ, સૌ ઉભાં કર્યાં તેં,
જીવનને ભેટ દીધી ભાઇચારાની, ખુબી એ !
પડી કુદરત જહીં એકામ જિન્નત શું રચ્યું તેં !
રચ્યું તેં એવું જે દિલ દોરતું હમ્મેશ રહેશે !

અહો તેં કાળને કાર્યે કર્યો છે કેદ આજે,
પ્રજાઓના પ્રબળ યત્નો ભર્યાં ઇતિહાસ પાને,
અને ઇતિહાસ છૂપા ઘરઘરોના, પળપળોના,-
પ્રયત્નો-મહેનતો નિષ્ફળ સફળ સહુ મૂક ગાજે !

* * *

સખે ! તેં, આપથી આપે ખમી શા માર લીધા,
અને દિલ ખુદકશીના મનસુબા કેવા ઉપડતા !
જુલમના જખ્મ ના સહેલાઇથી જિરવી શકાતા,
ટકાવી ત્યાંય તેં આશા, ધર્યા શા જખ્મ બાંકા ?

અહો, એ યત્નની પાછળ દીધાં બલિદાન મોંઘાં,
મરી જાતે જિવાડી માનવી જીવનની આશા!
મર્યું કૈં કૈં ઉમીદો આશનાઓ કૈં મરી ગઈ,
મરી ના આગ પણ ભીતર જીવનની એવડાતી!

*   *   *

હજી તો સફળતા સ્વપ્નો તણી જુગપાર લાગે,
ઘડીભર પણ તને, સુખ કલ્પના આરામ કયાં છે!
કહીં છે જિન્દગી જે જિન્દગીનું નામ પાવે–
કહીં ઇન્સાનિયત જે ધારતાં ધરતીય રાચે?!

અહો જે દૂરથી દરિયાવની લહરો ચલી આવે,
તને તરવા સપનના દેશના પેગામ લાવે;
ફરી ત્યાં ઇશ્કને બંદે ઝુકાવ્યું મોજમાંહે!
પ્રયત્નોને—શહીદીને કમીના કોઇ કાળે?

અરે હું ગાઉં શું તુંને, મને આલમ બધીને,
અહો આદર્શઘેલા મોતપોઢયા માનવીને?
રડું હું આંસુ કોનાં? કોણ સુખનાં ગાન પ્રેરે?
લડી મરવા, મરી જીવવા મને આ કોણ, કહે છે?!

*   *   *

ધરા ને આસમાંમાંથી અવાજો સાફ આવે,
"અહો, ઇન્સાનની મહેનત! તું ઝિંદાબાદ" ગાવે,
ગયાં જે ભાઇબ્હેનો ને હજી જે આવનારાં–
ભલે હો દૂર, પાસે –પ્રાણપાસે– સાવ આવે!

જુન–૪૧.

મારગડા !

(ઢાળ: ભણતી શા કાનડ કાળા)

હે મારગડા પ્યારા !
મન મારાંના એકલા જાણણુહારા !
હે ભવસંગાથી મારા ! મારગડા !

દિ'રાતુંની વસમી વેળા,
કાળનાં નદિયું નાળાં;
તારી હારે રિયો કાપતો ગાળા,
જોજનના જોનારા ! મારગડા !

ચાર બાજુ મારી સીમ લંબાતી,
આંખ ખૂણે રમી જાતી;
માવડીવોણા બાળની છાતી,
સુખ દુઃખે છલકાતી ! મારગડા !

સાંજ સુવાડે, સવાર જગાડે,
કોણ કરે રખવાળાં ?
એકથી બીજે થાનમેં નીભેં—
પીધાં એ અજવાળાં ! મારગડા !

ઉપર જડિયા આભલે તારા,
વંશના વંશ જોનારા;
આંખડી જયારે ભેટતી ચારે,
જાણતો કૈં જનમારા ! મારગડા !

ભાઈ મળ્યા મુંને વડલા હેઠે,
એનું મળી નદી કાંઠે;

પ્રીત ભરી, મળી રણમાં નારી,
અમરતની પાનારી! મારગડા!

વાટ મળી વાડ, માણસું કૂડાં,
આડફંટે હાલનારાં;
એક બે ને પડયાં મારવાં ભૂંડાં
હેત ન એમ અધુરાં! મારગડા!

દોસ્ત મળ્યા, દુશ્મન મળ્યા કૈં,
આજ બધા એક લાગે;
કોઇને કાજે કોપ મને નૈં.
મમતા આ શી જાગે! મારગડા!

તું સરે, સરે પાય જો મારા,
થાકની આંટિયુંવાળા;
પંખિયું જ્યાં કિલોલતાં તારાં.
ઉપડે ચેતનવાળા! મારગડા!

કાંઇ ભજ્યું નથી, કાંઇ તજ્યું નથી,
જેહ મળ્યું એહ લીધું;
સૌ સંગાથે મેંય હળીમળી
વિખ ને અમરત પીધું! મારગડા!

હજી હજી આઘે આપણા આરા,
ગેબમાં ગુમ થનારા;
હરખે પ્રીછું પાયમાં પ્યારા
પ્રીછું પ્રાણ–રૂપાળા! હે મારગડા!

૫–૬–૪૧

હૈયા–ભૈયા !

(તાલ: ધા ધિનકિટ, તા તિન કિટ)

હઇશા બેલી, હઇયા ભૈયા !
ચલો, ચલો, યાર ! ચલો

પગ તૂટે, કડ તૂટતી, વાંસે–
ઝીંકયા કાળા ભાર,
ડગલે ડગલે આવતાં ગોથાં,
ઉપર ચાબુક માર ! ચલો.

ઝાંખર કાંટા ચીરતા પાની,
ધગતી ધરતી લાલ;
થંભિયો સૂરજ ચૂસતો કૌવત
પંથનો ના'વે પાર. ચલો.

હૈશા બેલી, ખેપ આ છેલ્લી,
ખાંડિયું કેરા ભાર,
આજ માથામાં ચકરું લેતી
ફરતી ધરતી ધાર ! ચલો.

હૈયા ભૈયા ! ક્યાં છે શૈયા ?
ક્યાં છ આરામ આગાર ?
પગ પડે પાછા, શ્વાસ ખૂટે મારા
આંખ ઘેરે અંધાર ! ચલો.

હૈ ઇશા—બેલી ! હૈયા—ભૈયા !
હારતો ના આવાર,
સાંભળ, સીમને ભેદતો આવે
મોતનો આશ પુકાર ! ચલો.

ધીર ધરો હિયા, વીર બનો બિયા,
એપ છે છેલ્લી યાર!
રાતની ગોદમાં, મોતની ગોદમાં
મા બોલાવતી બાળ. ચલો.

૪/૫–૬–૪૧.

વિશાખી વાયરા

વિશાખી વાયરા વાયે રે
દાગ્યા દવ દિશદિશાએ
સૂકેલી શાખમાં કોયલ કેમ કળાયે રે.–વિશાખી.

ખરેલાં પાંદડાં પાયે રે
ઓચીંતા ઊપડ્યાં, જાયે
અહોહો, પૂર જો ધાયે ક્યાંય આ ક્યાંયે રે.–વિશાખી.

ધરાની હાંફતી છાતી રે
દેખાતી ઝાંઝવાંમાંથી
કૂદી કૂદી કાંકરી કાળી સીમની ગાયે રે.–વિશાખી.

ધગેલી એ ધરતી માથે રે
જુતાડી ઘોરિડા સાથે
હલ્યા હળ ધધરી કીધું ભાંગતી ભોંયે રે.–વિશાખી.

નથી કસ ધરતી ગાયે રે
નથી રસ જિન્દગી ગાયે
બધાં બી પ્રેમનાં ગયું કોણ જલાવી રે?–
વિશાખી વાયરા ગાયે. વિશાખી.

૧૨–૪–૪૧.

ગાઈ ઊઠો જગ–ગાયકો!

[એક અભ્યર્થના]

ગાઈ ઉઠો જગ–ગાયકો!
ગાઈ ઉઠો તમ મંદ્ર સાચા ધીર વીર સ્વરે,
દિગંતે
પ્હોંચતા, અંતર સ્વરે
ગાઈ ઉઠો!
–ભેદી સકલ આંતર કલહ—
જગના કપટમય ગાયકો
ગવરાવતા ગીતોઃ–રૂધીરનાં પાન
તાતા અગ્નિ, કાળાં કર્મ ને અંધારનાં.–
ત્યાં વાંસળીના સ્વર સમાં,
ઊંડાં શ્વસનનાં પ્રાણનાં,
સૌમ્ય સાચી ધીરતાને વીરતાનાં
ગાન, જેમ ઉષા ફુટે,
ને વાયુની લહરી જગાડે,
પરિમલો કલિઓ છૂપા,
તેવા ગભીર સુધીર સૂરે
જગ–ગાયકો ગાઈ ઉઠો.

ગાઈ ઉઠો! ગાતાં કશી રે વાર?
શું જોતા નથી?—
આ સૂર રોમાંચક વિમોહન
ઘોર હિંસાના કદમ કૂચ સાથ ફેલાતા
અને જગ ત્રસ્ત તોયે દોડતું:

કો' લઇ ગરુડ, કો' સિંહ, અશ્વ, વરૂ,
અનેરા ઓપના,
કો' રંગ લઇ શાંતિ તણા
કો' નીલ, કાળા, ધર્મના,
કો' ...રે હજીય તમે હૃદયના ધર્મીઓ!
આ પ્રેમ—માનવતા તણો
શા વિધ પરાજય રે સહો!

કવિઓ! અરે, ઓ! ગાયકો!
માનવ તણા ઓ એકલા અંતર—ગુરો!
ગુરુ—ભાર દમતા વિશ્વને
વાદો અને ઝેરી પ્રચારોના,
તમે કંઇ ગાન હાથ હલાવજો!
તમ યુગ—વધાં કલ્પન અને ચિંતન તણાં
આંતર કલહની પાર જોતાં દર્શનો,
આ સૌમ્ય શાંત ધરા તણાં
પશુ પંખી ભાંડુ સાથ માનવ જીવનનાં એકત્વનાં,
અન્નનાં ઔદાર્યનાં,
વાદો તણાં ખોટાં, ભભકનાં, ફૂલ છોડી
આ મૃત્તિકાની આર્દ્રતાની હૃદયસ્પર્શી સુગંધમાં
એકત્વ કો' અંતર વિષે પ્રકટાવતા,
નિત નિત અમાન્ય રહેલ નભની સૌમ્ય,
વિસ્તૃત કલ્પના
જનહૃદયમાં ઉતારાવતાં
ગાઓ! ઉષાનાં ગાન ઓ જગ—ગાયકો!
શેની અશ્રધ્ધા?

જનતા તણી આ રૂઢ આશાહીનતા
એ ના અમાનુષ હિંસ્રતા!
એવા અદય આરોપથી
ના ક્લેશ અંતર ભારતા
હારો ન હિમ્મત, લોકમાં.
કો' અન્ય સૂર અસંભવે
સૌ હિંસ્ર સ્વર અનુસરી રહ્યાં.
ગાઓ! તમારાં ગાન,
શાંતિ પ્રેમ ને કલ્યાણનાં–!
ગાઓ, ગુરુ! બંધુ! સખાઓ!
ભૂતનાં સહુ ગાન તરતાં જે હવામાં
આવી સૂર મિલાવશે મૃત સખ્યનાં!

ગાઓ, અહો! જગ–ગાયકો!
લાખો ચરણ થંભી જશે,
જોશે ખચીત કલંકહીણું
હાસ્ય. ને સુણશે નભે
પંખી સમાં ટહુંકત આત્મનાં સ્વનો!
સંસ્કાર પદ્મ બિડાયલું
દેખો! દ્વિરેફો! ગાયકો!
ગાઓ! સુરભિનાં ગાન,
વિકસિત થવા તત્પર દલદલો!
ગાઓ–અકંપિત સત્ય સ્વર
અંતર તણા,
અંતર તણા સ્વર જીવ ઓળખતાં જ
સાથ ગહેકશે!

ગાઓ! તમારાં ગાન મંગલ ગાયકો
પ્રેરે ગગન જલનિધિ જલો
પ્રેરંત ત્યમ આંતર બલો
ગાઇ ઉઠો! જગ–ગાયકો! ગાઇ ઉઠો!

૧૩–૧૦–૩૮.

વેદના

વેઠી'તી વેદના:
વેઠી'તી રામે ને
વેઠી'તી પાંડવે,
જિવતરમાં પાંચ દિ' પડેલી એવી—
વેઠી'તી વેદના!

વેઠી'તી વેદના:
વેઠી'તી ખેડુએ,
વેઠી'તી મજૂરે,
શ્રમથી રળનાર સૌ જુગ જુગનાં લોકે
આખાં તે આયખે અધૂરી એવી—
વેઠી'તી વેદના!

અમને નવાઇ ના:
વેઠે છે વેદના!

૨૦–૩–૪૧.

ભઠ્ઠીઓ

ઉદાસી એક દિ' સાંજે રે ઊભો હું ઘરપછીતે,
છીંડેથી નીકળી કેડો ચડતો ધારે જાય અસીમે રે— ઉદાસ

ઊભું પેલું ઝાડ વળાંકે બાળખેળાડુ પ્રાણને પૂછે—
દૂરે તારી નજરું ઝાંખે કે' મને, શું એ સુખને પૂગે રે? ,,

હજી મારી આંખડી દોડે વિસામો વ્યર્થ ઢૂંઢે
લંબાતી ભૂખરી ભાંગી ધરતી, મેલાં આભ ઝઝૂમે રે— ,,

વરસો કેટલાં વીત્યાં હે—અમારાં છાપરાં ધોતાં
ડેલીને મારગે ગયાં કેટલાં ગાડાં માલની સોતાં રે— ,,

ઉરે છે ખોટ શેની? સદાની ચોટ શેની?
અમારા જીવ ને કોરી ખાય અહોરાત વાસના શેની રે? ,,

જ્યાં જ્યાં મારી આંખડી જોતી, છાની મારી માવડી રોતી;
અમારી મ્હેનતોનાં ફળ કાજે મળે રેખ ના ગોતી રે!— ,,

અરે આ દુનિયા પ્યારી, પડી છે છેક નોધારી,
અમારા બાળહયામાં એજ ભઠ્ઠીઓ ભડકે જારી રે! ,,

જુન. ૪૨.

સમરથના પ્રતાપ

સમરથ સંગે નોય બેસણાં,
મોટા સંગે નોય ચાહના,

એથી મોટા મોટા થાય,
નાના નાના રે'તા જાય,
કરિયાં લેખે નાવે કાંઈ— સમરથ.

જાત સોંપીને નોય રૂઝવાં,
કોઈને કીધે નોય કોપવાં,
એનો અરથ ન કાંઈ,
એમાં સચાઈ ઝંખવાય,
સાચનાં વિંગાણામાં ભાઈ,—જાત સોંપીને.—

સમરથને ખપ શેના સાથના?
એને શેની તારી કામના?
એને 'બેલી' નામ જોઈ,
એને આપ કામ હોય,
પછી ફોક સંધી હોય—સમરથને ખપ તારા બાહુના

સમરથને ખપ તારા બાહુના
એને અક્કલે ન જોઈ,
એના હિદામાં ન કોઈ,
એક આ સત્તાની સોઈ—ઈ સમરથ કાજે તે મરવાં
શાં ભલાં?

ડીસે. ૪૦.

ગોઠિયા મારા!

હે ગોઠિયા મારા!

સાંભળજે આ વાત, કાળ બપોરની વાત,
એક દિ' ખેતર ખેડતાં ઉઠ્યો અંતર એક ઉચાટ!

હે—ગોઠિયા મારા!

હળના ચીરા ખમતી કાળી જોતાં માટી—પાટ,
આંખ મારી અંતરની પ્હોંચી મોતને સામે ઘાટ!

હે ગોઠિયા મારા,

કાળ ફણીએ લખીયલી જે ઢેફે ઢેફે વાત,
આદિ મરેલા બાપદાદા રે, જીવ્યા શેને માટ?

હે ગોઠિયા મારા,

લોકલોકોના થોકથોકો ગયા કેટલા સામે ઘાટ,
તોય પડી આ ધરતી સૂની, સૂની વગડા વાટ!

હે ગોઠિયા મારા,

લાખ આયખે નરકને પણ સ્વર્ગ ન કેમ કરાય?
સ્વર્ગ જેવી આ ધરતી ઉપર નર્ક ભર્યાં કાં ભાઈ!

હે ગોઠિયા મારા,

આજ જોઈ મેં ઢેફે ઢેફે મુડદાં—માનવજાત,
આજ વેરાનના વાયરા ભટકે—રોતા હૈયાફાટ!

હે ગોઠિયા મારા!

મે. ૪૨.

ગુનેગારોનું ગાન

(ગઝલ)

ભાર આ નિતભારથી બરડાય વાંકા વળી ગયા,
દિન રાત ઓ–પળ પળ, અમે મનમૂઢ થાવા મથી રહ્યા,
મોતની કાતિલ નજર ચોંટી અમારાં ચિત્તમાં,
રે તોય આશા! સ્વર્ગ શાં જોતા અમે જીવી રહ્યા?

અમ ઢોર ના, ચોરી લબાડી લૂટ એ અંજામના,
આ પેટના માર્યા અરે, ધૂળમાં જરા ઊભા થવા
વા આ ગુલામી ભૂલવા એ ઘડી બહાદર થૈ જતા,
સારી જહાંને આ શરાબી શાપથી નવરાવતા!

પણ ઢોરના આ દિલ થયાં, બૂરાઇના અમ કેફમાં
આ જિન્દગીનાં નામ પાછળ એક આશા ધારતાઃ—
ક્યાં એ જગત જે બાળપણમાં કહી ગઇ અમ્મા સદા?
મરતાં પહેલાં એક દિન જે જોઇ નેનો માંચવાં!

૨૯–૧૨–૪૦

શ્રમના શ્રાપ

(ઢાળ : એક સમે હરી ગોકુળીયાંમાં......)

એક સમે ઘર ઘર ભરીને અન્ન અમરત છલકતાં,
આજ અમારે આંગણેથી કાગ પણ ઉડી ગયા !

એક સમે મે'નત કરે એ પામતો સુખસંપદા,
આજ અમારે તન તોડીને પાપનેજ ઉશેટવાં !

એક સમે મનખા જલમ આ ધન્ય જિવતર લાગતાં,
આજ અરથ બધા ગયા આ દિવસ ગણવા દોહ્યલા.

આજ રાજા વ્યાજિયા ધનડુંગરા પર માલતા,
લાખ મરતાં રઝળતાં પણ નરપિશાચ ન કંપતા

આજ ભલે સખદખ અમારાં કોકના હાથે રહ્યાં,
આજ ખાલી પેટ દાબી ખમી ખાવાં જોતરાં !

જાત વેંચી પછી શાનાં હોય જિવતર જીવવાં ?
કાલ છૈયાંનેય વેચ્યાં ક્યાં સરગો પામવાં ?

કાલ પણ...ઓ કાલ પણ ના સહન કરવી વેદના,
કાલ કાળી રાત તેમાં મુક્તિહુતાશ જગાવવા !

આજ ઓગઠ શાં ભલાં કાલે થશું સઉ રાખ હા !
કાલ દુનિયા લીલી કરવા કામ આવે આયખાં !

જાન્યુ'. ૪૧.

અમે જગતના રાયા!

અમે જગતના રાયા એ ભાઇ,
ધરતીના સહુ જાયા!
સાથ જીવનમાં સાથ મોતમાં
૧ અમે ન એકલવાયા.— એ ભાઇ!

આ સુખસંપત મ્હેનત કરતા
માનવનાં મઝિયારાં;
સુખ ઘડવા, દુઃખ સ્હેવા સાથે
૨ જગના પટ હરિયાળા!— એ ભાઇ!

મશીન મોટાં, ને ઓજારો,
ઉદ્યમના રથ સારા,
દુનિયાના વ્હેવારો સઘળા,
૩ હલવે હાથ અમારા!— એ ભાઈ!

દેશ દેશનાં સુખનાં સાધન
બજારમાં પથરાયાં,
સુખ પણ વેપારોનાં જડબે
૪ વચ્ચેથી ભરખાયાં!— એ ભાઈ!

અહો, આપણે જગ- ઘડનારા,
સહુ નીચે ખડકાયા;
ઉપર ચાલતા આ વ્યભિચારો
૫ સે'શો ક્યાં લગ ભૈયા!— એ ભાઈ!

ઓ, સંસાર સુખો ઘડનારા!
જુગ જો, જાતા ચાલ્યા,
દુઃખદળી દુનિયામાં તારી
૬ આશ તું જ છો પ્યારા!— ઓ ભાઈ!

મે'. ૪૨.

મૂંગો મર માં!

(ઢાળ: "એકલો જાને રે" ને મળતો)

મૂંગો મર માં! મૂંગો મર માં!
મૂંગો મર માં! રે—એલા, તું મૂંગો મર માં!
કદિકને નાશ ઊભો રિયે બારણે તયેં
મૂંગો મર માં!
ઘાવ દે જે, પડકાર તું દે જે,
દે જે તીર યા થોથાં,
પણ તું મૂંગો મર માં!
ન્યાય કે' છે મરદાનગી કે' છે:
ખાલી ખમી ખા માં!
અરે તું મૂંગો મર માં!
જિવતર એકજ, મોત છે એકજ,
સાચ માટે આવાં ટાણું કોકજ!
તયેં કાલ ને પૂછજે માં!
અરે, તું મૂંગો મર માં!—મૂંગો.

૫-૬-૪૧.

જગજ્જનનીનું હાલરડું.

(ઢાળ: ગરવાને માથે.)

ધીરે ધીરે કાળ ઊંબરે આવજે!
　　　　　આ અમૃત વેલીનાં નવતર ફૂલડાં!— ધીરે.

કઈ દુનિયામાં ઉતરો મારાં પેટ હો,
કઈ આશાઓ હૈયે તમને બાલુડાં!
કોણે દીધા આદેશો અહીં આવવા?
કોણે સીંચ્યા સંસારી-શું સ્નેહ આ?—　　　આ.

વીત્યાં વરસો રણવગડાની વાટમાં,
ખોયાં એવાં અણબુઝ અગન ઉચાટમાં,
ખોયા કેડા સુખના સોનલ-દેશના,
ખોયાં પેલાં વ્હેણ અમર આનંદનાં!—　　　આ.

ફેલાયાં જો, હૈયા-સૂનાં હાટ આ,
ફેલાયાં જો અલુણાં ધરતી માત આ,
ફેલ્યાં માથે નિર્દય છત્તર આભનાં,
રઝળે જો, રણરસતે માનવ વ્યાકુળાં!—　　　આ.

સોસાતી છાતીમાં ધાવણ પાતળાં,
શી ભૂખે રે, ધાવો વ્હાલાં! આટલાં?
અનજળ ખૂટ્યાં દુનિયાના વસનારનાં
એવે ટાણે જનમો કાં હિય-ઘેરતાં?—　　　આ.

દુર્બળની દુનિયાના દુર્લભ દેવતા!
શેણે તારી આંખોમાં અંગાર આ?
શું તારે... ના નહિ કહું અવળાં વેણ હાં!—
મારી બીકે તાપ ન તમના ભારવા!—　　　આ.

ઝૂઝો, વંટોળો શા વગડા–વાટમાં,–
મોત–હથેલીમાં રમનારાં પોયણાં !
આવો ને લાવો અગનોનાં આયખાં
એ અમૃત વેલીનાં નવતર ફૂલડાં !— એ.

૯–૧–૪૨.

હાલો, હાલો !

હાલો, હાલો !
ધરતીની ધાર,
આકાશી ધાર,
લોહી– ખરડાઇ ભાઈ, હાલો !

આખો સંસાર,
સળગે આવાર,
મમતાની ગોદ મેલી, હાલો !

નાનાં ઘરબાર
મુજ તુજના પ્યાર
છોડી શરણાંની જાળ–હાલો.

રાત જો કરાળ
ઘેરે જગ–પાળ
સતના રખવાળ બની–હાલો !

જાલીમની વાર
દમતી સંસાર
એવે તે વિકટ કાળ, હાલો.

દાનવની જીત
સ્હેશો શી રીત ?
જગની આશાના લાલ ! હાલો.

પાપોની આગ
સાચાની રાખ !
વસમી એ વાટ કાજ–હાલો !

જુદ્ધોના અંત
જનતા જયવંત !
રચવા એ સુખ અનંત હાલો !

દૂર છો નિશાન,
ઝૂઝજો જવાન !
હાલો હો હિંદ પ્રાણ હાલો !

૧૧–૧–૪૨.

એક એક ડગલે

(સ્વર: ભીમપલાસ; તાલ: દાદરો.)

આ એક એક ડગલે પાસે મુકામ આવે,
એ એક ભાન કેવાં બળ અંતરે જગાવે!
મારગની જાણ એને, છે કોણ જે રૂકાવે?
ડગ ડગ અચૂક બઢતાં જનતાની મુક્તિ લાવે!
— આ એક. —

એક્કેક દોસ્ત આવે,
કર કેટલા મિલાવે!
જો. સૈન્ય મહા જાગે, કરી કૂચ રહ્યું આગે!
— આ એક. —

અક્કેક દંભ ઉઘડે, રોશન નવી દિખાવે,
રોશનની પ્યાસ બઢતાં દિલ જંગમાં ઝુકાવે!
અક્કેક વિઘ્ન દહતાં રસ્તા વિશાળ થાએ,
અક્કેક જખ્મ સ્હેતાં દિલ શૌર્ય ગાન ગાવે!
આ માનવીની આશા!
આ મુક્તિની પિપાસા!
પ્રલયોની પાર જેનાં નયનો ઉષાઓ પાવે!
— આ એક. —

૩૦–૪–૪૨.

જાગ, હો હિંદવા!

જાગ, હો, હિંદવા! સમર બોલાવતાં
મુક્તિનાં માગણાં નોય બાકી,
સપન જોયાં ઘણાં ભૂત–ભભકા તણાં
આજ તલવાર ધર તીક્ષ્ણ–બાંકી!

આ પરાધીનતા, દૈન્ય, કંગાલિયત,
સીતમ સામેય આ શી સબૂરી?
ઘર નહીં, કેદ આ; અન્ન નહિ, ધૂળ આ,
યાતનાઓ હવે શી અધૂરી?

કેમ સબડે તું દાસત્વનાં દૈન્યમાં–
ભય હજુયે ન છૂટે? અભાગી!
જીવતાંજીવત આ મોત આવી ગયાં
જીંદગી એવી શું વ્યર્થ લાગી?

રંજ કર, રોષ કર, કૈંક પ્રતિકાર કર,
છોડ આ મોતમીઠી ઉદાસી;
પ્રજાઓ માગતી ભાવિની જીવવા
દ્રોહ એને ન દેતો વિમાસી.

ધર્મનાં ઝેર ધીમાં, રગેરગ ભર્યાં
કાં રહ્યો આપ મરવાનું માગી?
ન્યાયની આગને ભીરુતા ભારતી
શી તને આ સદી ગઇ ગુલામી?

ધન તણા રાફડે સાપ ફૂંકારતા,
મારતાં જે દયા પ્રાણ જાગી;
લોહી ધૂપાં ચુસાતાં ગરીબો તણાં
દિવ્ય એ ક્યાં દયાઓ સુકાણી ?!

દંભી તું ! પ્રેમ બ્હાનાં નીચે પોઢવા
સત્યનો ઉદય શકતો ન સાંખી,
આજ માલિકી ઉદ્દંડ થઈ મ્હાલતી
કાયરો ત્યાં કરે સ્વર્ગ ઝાંખી !!

જીવન જો, માગતું જીવન. ઉઠ, વ્હાર કર,
માનવી વંશને લે બચાવી,
આજ પડકાર, તારીજ નાનાઇને
આપ તક, સમર હાકે જગાવી !

પ્રેમ અવતારવા જગતસુખ સર્જવા
માણસે હોમી જુગજુગ જુવાની,
એ બલિદાન એળે જવા તું ન દે,
મુક્તિ શું માંડ મ્હોબત દિવાની !

તેં સહ્યા જખ્મ એની જરા ના નથી,
માનવીને ન એની નવાઈ,
પણ અહો, આપ કાજે દયા માગવી
દર્દની એ ખરી ના દવાઇ !

સહન કરવા મહીં, જખ્મ ખાવા મહીં
એવી તે મળી ગઇ શું વડાઇ?
જીવન કાજેજ આ, જીવનને જીતવું
એજ સાર્થક કરે સૌ બડાઇ!

સમર બોલાવતાં જાગ, હો, હિંદવા!
મુક્તિનાં માગણું નો'ય બાકી,
ન્યાય જો નોબતે ધાવ-પોકાર દે,
શસ્ત્ર સજ, સમય સાહી, સુભાગી!

જાન્યુ. ૪૧.

રશિયા પર ફાસીસ્ટ આક્રમણ વખતે

સૂતો રે જગાડ્યો મારો સાથીઓ !
જાગ્યો ઘટમાં વિરાટ
કેમ રે, દબાવું સતના કોપને !
છાતી ફાટંફાટ ! —સૂતો રે—

દુનિયા ઘડતો'તો મારો સાથીઓ:
એડી ધરતી અફાટ,
ક્રોડુંના જિવતર સારું એકલે
કાધી બીની બિછાત, —સૂતો રે—

ફ–રે ડોલંતાં લીલાં ખેતરૂં
જેમાં દુનિયાની આશ,
ઊંધું ઘાલીને કોસું ખેંચતો
એને ન્હોતી નવરાશ ! —સૂતો રે—

અસુરે આવીને ભાલા ભોંકિયા :
"ઉઠ રે, દુખિયાના દાસ !
"તારાં દાતરડાં મારે કામનાં
"મારે ઘડવો ઇતિહાસ !" —સૂતો રે—

એવે રે ઝબકયો મારો સાથીઓ
આંખું લાલમલાલ :
"ફટ રે, ગોઝારા માણુસ જાતના !
"હું છું કપટીનો કાળ !" —સૂતો રે—

આવા સંગ્રામે ડુબતાં લાગશે
સતનાં– મુગતિનાં વ્હાણ,

રાતું અંધારી તોય તૂટશે,
ઉગશે ન્યાયના ભાણુ ! —સૂતો રે—

જેને જેને રે હૈયે સાણ્યો
ઊઠ્યા હાલકલ્લોલ !
અસુરીભારેથી દુનિયા તારવા
છેલ્લો જિવતરને કોલ —સૂતો રે—

(+ ભાણો કે' છે, 'એલા ભગતડા ! *
'સાચું સત આ કે'વાય
જુલમું જોતાં જે હૈયે જાગતું,
'લડતું જ્યાં જ્યાં અન્યાય !') —સૂતો રે—

નહિ રે આકાશી મારો સાણ્યો,
નહિ રે પાણે વસવાટ,
હૈડે હૈડે એનાં આસનો
આ તો જનતા વિરાટ ! —સૂતો રે—

અસુરે છો ને અંગ છેદિયાં,
ભેદી નવચક્રી વાટ,
નહિ રે જાશે અહીંથી જીવતો,
આ તો મોતના ઘાટ ! —સૂતો રે—

'કાળો' ० બોલે ને જીવતર દાખવે :
ચૂસણહારાની વાટ,
આવી રીતે હાથે વાળશે
પોતે પોતાનો દાટ ! —સૂતો રે—

૧–૭–૪૧.

\+ ભનુ * ગાંધી ० કાર્લ માર્ક્સ

મનડું વિચારે

મનડું વિચારે, મારું મનડું વિચારે :
ધરતીની ધારે જ્યારે નદિયું રગતુંની ભાળે,
* સંસારી સાવજડાની લોથું રે ભાળે,
કમોતે મરતાં જોતાં જોબન વિચારે. —મનડું—

મનડું વિચારે, રૂંધ્યું મનડું વિચારે :
સુખના સંસાર રચવા મરજીવા મરતા જ્યારે
દુઃખના દેનારા ત્યારે મ્હેલુંમાં મ્હાલે કાં—રે ?
ભૂંડાની ભૂખે સારા સળગે સંસારે ! —મનડું—

મનડું વિચારે, કોપ્યું મનડું વિચારે :
કચરા કૂચાના ખાતર ખેતરને જોયેં જ્યારે
ફુલનાં ખાતર કાં જોયેં માનવ સંસારે ?
ફુલને ખાળીને ફળ ના આવતાં ક્યારે ! —મનડું !—

મનડું વિચારે —ઓરે— મનડું વિચારે !
આરે ભીષણ ભોગે જો, કપટી કલ્લોલી નારે !
વસવસતાં હૈયે મારે ઝાળું ઝકોર જાળે !
દુઃખના દેનારા મારી મરવુંજી મારે ! —મનડું—

૫–૧૨–૪૧.

---

* જીવનનું ઉપાસક રક્ષક લાલ સૈન્ય

જાપાની બોમ્બવર્ષાથી ડરતાં દિલને

જેને રે એકવાર ચાહી
જીવન કાજ સાહી
એ ભૂલવી સ્હેલી નથી રે!

ન શું દિવસો ઉદાસ ગયા ડૂબી
ને મેઘમાલ ઝૂકી ?
એ પ્રીત એમ છેલ્લી નથી રે!

આજ યુધ્ધે દિશાન્ત ગોરભેલી
મા ભારતી પડેલી,
અમારી એ મટેલી નથી રે!

જેમ આવે અઘોર ઘોર વેળા
ન જાણું ક્યાં છૂપેલાં
મમત્વ એમ હેલા દિયે રે!

ખડા કીધા વસવાટ કાજ કૂબા,
જિવંત આજ ઊભા
ઉરેથી કોઇ જુદા નથી રે!

મને આવે છે યાદ કૈંક એવી
ત્રિકાલ સાથ જેવી,
જુદાઈ હવે સ્હેવી નથી રે!

મને કહેતી હજાર આંખ આજે
શું પ્રેમ કાલ કાજે ?
એ આજ મારે ખોવી નથી રે!

મ પ્રલયોની ઘોર આંધી ભાંગે
ને જન્મ નવો જાગે
ડે છે મને એવી ઘડી રે!

૦-૨-૪૨.

કૂચગીત

(ઢાળ : કાંગ ખેતર ગ્યાં' તાં)

કૂચ કરો, કૂચ કરો!
અદમ કદમ કૂચ કરો!

ધબકાવી ધીંગી ધરા
ડણકાવી ડુંગરા

ાધીનતાના વીરબંદા હો, કૂચ કરો!
જવી આકાશમાં પડછંદા કૂચ કરો! –કૂચ.

એક તાલ, એક ચાલ;
એક તાન એક ધ્યાન.

થોમાં હાથને ભિડાવી ભાઇ, કૂચ કરો,
ાં હો સાથમાં મિલાવી ભાઇ, કૂચ કરો! –કૂચ.

અંગઅંગ જંગરંગ
મુગતિના મનઉમંગ

ધે ચડિયાજી સંગ સાવજડા, કૂચ કરો,
રજવા હો– અઠંગ, મસ્તાના! કૂચ કરો! –કૂચ.

૩–૧૦–૪૧.

અહિંસકોને

અમોને બંદુકો કે ખંજરોની સાથ જોઈ ભાઈ!
ખૂની કે લોહીના તરસ્યા, રખે તું માની લેતો!
અને દુઃશ્મનની છાતી ભીંસતા બેરહમ જોઈ ભાઈ,
પશુ કે નીચતા–વારસ, રખે તું માની લેતો!

અમારી જુગજુગોની મ્હેનતો સંસાર ઘડવાની,
અમારો પ્રેમ!...છૂરી ખાધી પાછળ, ભાંડુઓની!
દગલબાજી, હરામી, મૌજની હેવાનીયતને
હઝારો વર્ષથી લીધી સહી બસ ભાઈચારે!

અહો એ સહન કરવામાં,
મરી દુઃશ્મન જીવાડ્યામાં:
અમારી આશ અન્તે ઝેર ને વીસરાવવાની,
બની કાતીલ કટાક્ષો ચમકતી બંદુક નળીમાં!

અહો એ યાદ!
હતે બેયાદ!
હતી તે દિન બની આ ઝિન્દગી ખાલી ધરેલી,
અહો, પોષંત મીઠાં અન્ન તેદી' ધૂળ લાગ્યાં!
ગઈ જડમૂળથી ઉખડી અમારી સર્વ શ્રદ્ધા:
સુખો, સારાંપણાંની, સાચ અન્તે જીતવાની!

અમે, – ઓ! – એજ ભયથી આજનાં હથિયાર ધાર્યાં
ભલાઈ જો ખતમ થાતી, શી માણુસ માટ આશા!
ભવિષના અંધકારોમાં સબડતી સૌ પ્રજાઓ
જુલમ ને ત્રાસ પર હેવાનિયતના અટ્ટહાસો!

અમારાં રોષ–રાતાં નેન નીચે આંસુ છૂપાવ્યાં ધગેલાં !
નિરાશાના જામમની યાદ કહકે કેવડાં ઉંડાં !
અહો, એ કેમ કહેવા ?
અને શી રીત સ્હેવા ?
'ભલાઇ જૂઠ' કૂડેતી જુલ્મની ભાલાઅણીયે કેમ સ્હેવી !
અમે ખંજર ઉઠાવ્યાં, ગોઠડી ના સ્હેલ એવી,
અમે દુઃશ્મન હણી હણતા અમારી આશા છેલ્લી,
અમારાં લોહીભીના છૂરીઓ ચમકે અનેરી !
— અમોને. —

૬–૧–૪૨.

જેટલી વાર.

જેટલી વાર જોઉં તારી સામે કે મંન મારૂં મોહી પડે રે!

ભલે જોયું અજાણે કે જાણે, રે ટાણે કે કટાણે,
વીતી હોય રતરત પૂરી કે ઘડીયે અધૂરી–મંન.

ઘડી આંખોમાં એક વીજ દેખા અનોખી ચીજ પેખી
વળી ઉતરે જ્યાં લટ કૈં નિચેરી કપાળચાંદ ઘેરી–મંન.

ઘડી મરકે છે હોઠ મશ્કરીના અજાણ્યુ રંગભીના
વળી વંકાતા ખીજમાં નકામા, દિલે શા ઉધામા !–મંન.

ઘડી જોઉં ભાલ બિંદી એક નાની, કહેતી વાત છાની.
વળી પૂનમના ચાંદની નિશાની અજીબ રૂપરાણી! હો–મંન.

તારૂં હૈયું આ હેતથી હિલોલે, દરિયાવદિલ ડોલે!
આંખ અટકે ને પ્રાણ ચડે ઝૂલે જોવાનુંય ભૂલે–મંન.

તારાં પગલાં અનોખી ચાલ ચાલે, રહ્યો હું પછવાડે,
તને દીઠી મેં ઘડી એક માળે બીજીએ આભગાળે–મંન.

૨૮–૧૦–૪૧.

મોત જો મોઢે લખ્યાં !

મોત જો, મોઢે લખ્યાં !
ભાવિની આશા વિહોણાં,
આજનાં અક્રાંતિયાંનાં મોત જો મોઢે લખ્યાં !

આજે બજારે, બાગમાં, દારૂ–દુકાને, દ્વારમાં,
વેશ્યા મુખોને ચોટતાં,
મોટરો ભરપુર, થૈ ચકચુર, ચીસો નાખતાં,
નાગરિક સંસારમાં કેવાં અજાણ્યાં !
તોય છૂપી જીંદગીની યાદ શાં !
મોત જો, મોઢે લખ્યાં !

તડકા બધે હસતા હતા,
સ્વચ્છંદ ખૂણેખાંચરે કચરાકુચા પર નાચતાં,
તીખાં કિરણ તપતાં હતાં !
સૈનીકના ગણવેશનાં પીળાં બટન ઝગતાં હતાં,
ને ખાખી રંગોમાં છુપાતાં—
જોવા જુવાનોનાં બદન,
કે રોગનાં ઝેરી દહન,
કૈંક વાત કહી જવા બેફામ એ મથતા હતા !
ને પીળી ભૂરી ભડકતી
વિશ્વાસહીણી આંખમાં,
લાલસાની મૂઢતાવશ મોત જે મોઢે લખ્યાં,
તે વાંચતાં જાણે હતાં !

એ મોત શેનાં ? ભાવિનાં ?
ના. વારસા આ મોતના ગઈ કાલનાં.

જે દિન પ્રથમ
ઘરમંદિરેથી બરાકોના માર્ગપર યુવકો ગયા
પાછળ મૂકેલી નાગરિક દુનિયા થકી જુદા થયા,
ભાડુંહીણા સંસારમાં—
અન્ય દેશોના અજાણ્યાં ભાંડુઓનાં ખૂનમાં
વિજય સાર્થકતા તણા
પાઠો શરૂ પઢવા કર્યા,
એ ભિન્નતા સહુ સત્વથી જીવન તણાં–
એનાં અકલ્પ્ય રસાયણોથી મોત જે મોઢે લખ્યાં!

ને જ્યારથી યોજાઇ–
અસમાનતાની યોજના!
જે દિન ચહ્યું એ કે બીજાની મ્હેનતો પર જીવવા,
કોઇકે ચાહ્યું જગતને જાત કાજ ચલાવવા,
લશ્કર ખડાં કરવાં પડયાં!
આ મૃત્યુના અક્ષર હતા
તે દિવસના આલેખિયા
અંતર મહીં,
અંતરતલે, શરીરે, રૂધીરે,
વીર્યના અણુઅણુ વિષે.
ઉદ્દંડ એ ઇચ્છા બલે!—
જે મોત જાતે રોપિયાં તે આજ ખુલ્લાં રૂપમાં,
નાગરિક સંસારમાં અણુજાણુ શાં,
તોય છૂપી જીંદગીની યાદ શાં!
વર્તમાન તણા પથે
ભૂત રૂપ ધસી રહ્યાં!

ને આજ કરતા કૃત્ય તે ના જીતવા કે હારવા,
આજ માત્ર બતાવતા
નેપથ્ય જે નરકે ભર્યાં.
સમૃદ્ધિ શ્હેરો ગ્રામની જે પૃથ્વીને મઢતી હસે,
ઝળહળ ઝળકતી છો ઘડી સહુ નેત્રને આંજી રહે,
ઢાંકી નહીં જ શકાય કેમે
દંશ આ ચાંદી સમા જે, સ્વચ્છ આ મોઢે લપ્યા!
એ દર્શનો ના કોઈનાં,
આ આપણી લોહી પિપાસા, વાસનાની મૂર્તિઓ!
સંસ્કારની ભીતર ભરેલા રોગ સૌ.
એણે હણેલી માનવીની આશનાં
પ્રેમ માનવતા તણાં
યુગ છલબલોને ભેદતાં પાછાં ફરી નજરે પડે છે
રાજમાર્ગે ચાલતાં
મોત જો, મોઢે લપ્યાં!

ફેબ્રુ. ૪૨.

અમે સંસાર ઘેલાં

(ઢાળ : એક બાઉલ ગીતનો.)

અમે સંસાર ઘેલાં રે
અમારાં સુખ દુઃખો ને મમતા માયા–
આંહિ સમાયાં રે ! અમે.

ધરતી કેરા પત્થરી ચ્હેરે રે,
વીતક વાતો બોલતી મેળે રે,
અમારા આવતા પ્હેલાં કાળ મધ્યાહ્નનો કૈંક ઘગેલા રે ! અમે.

માટી કેરા પ્રેમ પથારા રે,
બંધને કેવાં બાંધતા ન્યારા રે,
અમારા પ્રાણના ક્યારા એજ અજાયબ ધૂળ ભરેલા રે ! અમે.

હૈયે છૂપી પ્રેમની વાતો રે,
કૂહૅતી જાગે મેઘલી રાતો રે,
મર્મ ભરેલા કેટલા ભીતર નેહ સીંચેલા રે ! અમે.

ભમે જેમ સૂરજ – ચાંદો
આકાશી વડલે ગાંડો !
અમારો પ્રાણ રમે છે ઠેકઠેકાણું ઓળકોળાંબો રે ! અમે.

દુઃખો જે સાથ સહેલાં,
અહો એ આંસુ પ્યારાં,
સુખોને મુખડે મીઠાં મલકે મોતી પ્રેમ–પનોતાં રે ! અમે.

.મારી માનવી આશા;
જીશું સુખના વાસા!
ગોએ જોઈ કયારે આટલી ઊંડી કોઇ પિપાસા રે! અમો.

ાંહિની મ્હોબત,
ાંહિની સોબત,
ાજ સવારની જીવન નોબત, કામની વેળા રે! અમે.

--૧-૪૨.

કાલને વિદાય.

(ઢાળ: ખમ્મા વીરાને.-)

લને વિદાય મારે આપવી સખિ!
ાજ શું લાગી છે મારી પ્રીતરે- -કાલને-

રના શરણગાર તણા આદર્શો થાવું નથી;
તોડવી ગુલામી કેદભીંત રે! -કાલને-

ન નહીં, ભાન નહીં, એક વિષય તાન રહી;
મોડું એ તુચ્છ જીવન રીતરે! -કાલને-

તા નહિ, રાધા નહિ, ગાનારી મીરાં નહિ;
મેલું એ નિરાધાર ગીત રે! -કાલને-

ન નથી, ગોપી નથી, વિષય મહી મથન નથી;
આતો છે ક્રાન્તિ નવનિત રે! -કાલને-

ોનાં એ સ્ત્રીત્વ થકી ઊંચું મનુષ્યત્વ છે;
જીવનની એજ એક રીત રે! -કાલને-

૮-૪-૪૦.

ભયસ્પંદ

અમે જતાં'તાં
ક્યાં? એ ન માલુમ, છતાં જતાં'તાં;
સૂર્યાતપે સ્વચ્છ પડેલ માર્ગે
પતંગ જેવાં સરતાં, સહેલતાં;
અમે બધાં મસ્ત વણે જતાં'તાં
ત્યાં વ્યોમના કોઇક કોટરેથી
આવી અડ્યું અંતર, અંધકારનું–
એકાકી કો' કિરણુ કેમ જાણે–
હું ખિન્ન તેવો થઈ સર્વમાં ગયો!

છતાં જતાં'તાં!
કલ્લોલતાં મુક્ત સુકંઠ ગીતે,
તટદ્રુમોની પથછાય ભેદતાં,
છુટ્ટી ફલાંગે, અતિ મસ્ત ચાલે,
સુષુપ્ત ક્ષેત્રો પર શુષ્કતામાં
ક્ષણેક નાખી દગ, દૂર દૂરના
આસમાની–ભૂરા ત્રણુ ટેકરામાં
વિશ્રામ કલ્પી, મનને ભુલાવતાં–
સુદીર્ઘ આ પંથની એકરૂપતા
ગાતાં જતાં'તાં.

ગાતાં જતાં'તા—લલકારતાં'તાં
કોલાહલે ઉલ્લસતી યુવાનો,
પ્રસંગ કૈં કૈં પરિહાસપ્રેર્યા
વા પ્રેમઘેલાં યુગલોની યાતના–
વા ચુંબનોના, વણુતાં જતાં'તાં
સાથે અમારાં ગુલ શાં શરીરો
યુવાનીના વેગભર્યાં રૂધિરથી
ડોલી રહેતાં, શુચિ શુભ્ર વસ્ત્રો
પતંગરંગે પલકી રહેતાં.
સ્વરૂપથી મસ્ત બની સુજાણુતાં
અમે જતાં'તાં હસતાં પ્રકાશ શાં!
પ્રકાશમાં પલ્લવ શી કુમારિકા
અને યુવાનો, ધરતી સુહાવતાં
વનોતણાં બાલતરૂની, બંકિમા–
છટા ધરી ડોલત ડાળીઓ શાં,
એકાબીજામાં અથડાઇ, છુટ્ટાં–
પડી, હસી, આગળ દોડતાં'તાં!
ને માર્ગ ટૂંકો કરતાં જતાં'તાં!

હુંયે સુધાના શ્રમથી રતૂમડાં
એ પદ્મ જેવાં મુખ, શ્યામ આંખમાં
પ્રકાશતી સૂર્યની દીપ્તિ જોતો,
વિમુગ્ધ વાતો બકતો જતો'તો.
—ને લીમડા, પીપળ ને વડોનાં
નમેલ શાખાસહ પર્ણુ તોડી
રસ્તા તણી કાંકરીઓ ઉરાડતો
હુંયે જતો'તો.
ભૂલી ગયો'તો ભયનો પ્રસ્પંદ શું?
ભૂલી ગયો ના, પણુ ઊર્મિવેગે–

–વહંત વાતો તણી પ્રફુલ્લ પાંખે
ચઢ્યા પછી શું સ્મૃતિ, વિસ્મૃતિ શું?!
થંભી ગયાં'તાં સ્થલકાલ : માત્ર–
અમે હતાં, હાસ્ય વડે ગજાવતાં
દિશાતણાં નીરવ ગવ્હરોને,
ને સૂર્યની સ્તબ્ધ જલોની શૂન્યતા
વિભેદતાં ચંચલ મોજ જેવાં
સેલ્યે જતાં'તાં!

* * *

વસંતના એ દિન સૌ વહી ગયા,
રુધિરના વેગ વિશાંત થૈ ગયા,
–ને વિશ્વયુધે પડઘા જગાડયા
ત્યારે ન જાણે સહુ કયાં છૂપી ગયાં!
પરંતુ હું છૂપી શકું ન કયાંય,
અમંગલોના ઊતરંત ઓળા
એવી મહા, સંસ્કૃતિનાશકાલની
સંધ્યાતણા રક્ત–વર્ણો નિહાળતો
હું આજ એકાકી ઊભો...ઊભો જ હાં!
આજે ન ચાલે પગ પ્રાણહીનના,
કરોડ જુલ્મો શિરપે બન્યા છતાં–
જે વેદનાથીય હલી શકે ના
એવા, યુગોનાં દુઃખ દેખનારા
પૃથ્વી–જડયા પત્થર જેમ સ્તબ્ધ હું!

હું સ્તબ્ધ છું : કાર્ય ઉકેલવાની–
મને ન સંજ્ઞા, હથિયારહીન
હું આજ છું પામર દૈન્યજન્ય.

ને જાણતો હું મુજ જેમ સર્વ
પડયા પ્રજાજીવનથી વિભિન્ન,
અશક્ત, એકાકી, નિજાર્થ–મૂઢ:
સુધા હશે બે ત્રણ બાલની બા
ને મોટરોની ગલિકૂંચિયોમાં
અદોદરાં, મ્લાન, પૂણી–શરીરને
ટકાવતી ઔષધ, રક્તદાતૃથી;
વિનૂ હશે એન્જિનિયર બની રહ્યો,
સુરક્ષ્ય સંસ્થાવશ નોકરીમાં;
સુકંઠ સૂકયો અભિજીતનો હશે,
નિશાળના વર્ગમહીં ગવાતાં
બેસૂર કાવ્યો તણી વાચનામાં;
અને હશે શું ન થયું બધાનું?
હા,–કોઈ વેળા મળતાં ત્રિભેટે,
સુખો તણી સંકુલ સૃષ્ટિની સ્મૃતિ
ઘસી ઘસી પત્થરમૂઢ જીવિતે
સુગંધ લેવા મથતા હશે–
અહો!–
એ યાદ કયાંથી ભયસ્પંદ કેરી?–
સ્ફુરે ફરી, પૂર્ણ પ્રતીતિ આપતી–
આ ભાવિની, નિષ્ફલિતા યુવાની,
ઉપેક્ષિતા – સંસ્કૃતિખેડહીણી–
ભાઠા સમી ભગ્ન ધરાની કારમી!

૫–૯–૪૧.

રાવણહથ્થાવાળો.

અમે આ ધરતી કેરાં બાળ,
અમે તો પત્થરનાં વસનાર,
અમારાં મન મનની મોઝાર
હમેશાં ઝરણુાંના ઝંકાર–
–અજાણી આશાને આધાર
અમારો દુનિયામાં અવતાર!

અમે નહિ એક સ્થાન ઠરનાર,
અમારે દિલ આખો સંસાર,
અમારી આંખોને આગાર
ઉઘાડા દુનિયા વ્હેવાર–
–છતાં નહિ જકડાવું જંજાળ
અમે જે માગે તેના યાર!

અમે સહુ સંકટના રમનાર,
અમે ના વિઘ્નોથી ડરનાર,
અમોને બંધન નહિ નડનાર,
અમે જુલ્મોથી ઝૂઝણહાર–
–અમે સહુ અન્યાયોના કાળ
અમે તો મુક્તિ વારસદાર!

જહીં હો ન્યાય તણો પોકાર
અમે ત્યાં ભાન ભુલી લડનાર,

અમે—હો ! પ્રેમ તણા પરિવાર
અમે સુખદુઃખના સાથીદાર—
—અમારો જનમન સાથે પ્યાર
અમારે એજ સુખોનો સાર !

ઓગ. ૪૧.

અમારે ઉંઘવું નથી !

અમારે ઉંઘવું નથી,રે અમારે ઊંઘવું નથી !

દિન ગયા છે દોહ્યલા મારા
સાંજ ઢૂંઢી રહી દુરના આરા
જાગતા જનમસંગી તારા ! અમારે.

રાસના રંગે, તાલ અભંગે,
સૈયરૂંના સુખભીના સંગે,
અંતર આજ ચગ્યું છ ઉમંગે ! અમારે.

" જાગ ! તું ! " જોબન લાલ પુકારે,
"જાગ, હો, જાગ, તું !" પ્રાણ પુકારે,
વેળ વીતી જતી વ્યર્થ વિચારે ! અમારે.

ઓગ. ૪૦.

માઝા મેલી.

માઝા મેલી રે, આજ માઝા મેલી
મારા મનના મ્હેરામણે માઝા મેલી!
માઝા મેલી રે સીમા સંધા ઠેલી
રે શી આ રમણા ખેલી!— મનના.

સૂનાં દિવસ રાત ગર્જન્તો એક વાતઃ
'આવ રે પિયારી ભોમ હૈયાં ભેળી
'ભવની છે ભૂખ મારી, વડવાનલ વ્હાલી!
'જ્વાલામુખી તારા દેવા ઠારી'— મનના.

ધરતી નમેરી! જાણે હોય નહીં ન્હેરી!
સાંભળી અસાંભળી આરત છેલ્લી,
ધારણધેરી એની આંખુંને ઓળખી
જુગના મનાવણાંનો મારગ મેલી— મનના.

કાંઠા કંઠારની મમતા મેલી ને એણે
ધરતી શું ધમસાણ મચવી ઘેલી,
હુલકી, વજ્જરલેપ હૈયાં શું દાબી
ઊગમણા આથમણા બાહૂ ફેલી— મનના

સૂરજ ચકડોળે એવો સમદર હિલોળે,
અંકાશે કૂદડી લીધી ન્હુલી,
પાતાળી પાણી ડોળી ધરતી બંબોળ બોળી—
સીમા નિઃસીમમાં દીધી ઠેલી!
મસ્તાની મ્હોબતે—માઝા મેલી. મનના.

૨૪–૧૧–૪૧.

ધૂળ શું મોહ્યું છે મંન.

ધૂળમાં ખોવાણી મારી આંખડી
ધૂળ શું મોહ્યું છે મંન—ધૂળમાં.

કહેતા મેળે નિજ વાતડી
ઝીણા કંકર હજાર,
જુગ જુગ ભીંગી જ્યાં આથમ્યા
એવી અપરંપાર! ધૂળમાં.

લખ લખ જીવન આંહી જાગિયાં,
ખડ ને રૂખડા વિશાળ;
કીડી, કણુસલાં, પતંગિયાં
જીવના શા પારાવાર! ધૂળમાં.

અહીંથી જાગ્યાં લાખું ફૂલડાં,
લાખું માનવ અમોલ,
ઘડીની વાતું જુગને સોંપતાં,
પળિયાં દિલ શાં અબોલ! ધૂળમાં.

છો ને રે નાની માનવ જિન્દગી,
એનાં સપનાં મહાન,
અધુરાં મૂકી છો ને, એકલાં.
અહિયાં સૂવું સ્મશાન! ધૂળમાં.

આ રે, ધૂળેથી પાછા જાગશે
મરતક—મોંઘા સંસાર,
થાક્યાં, હાર્યાં ને હૈયે પેટશે
એની જોત હઝાર! ધૂળમાં.

૮–૧૨–૪૦.

શરદ રાત.

બાર બાર માસે આ આવી શરદ રાત.
ભૂલેલાં બાળપણ લાવી શરદ રાત.

છાની સહિયર સમી આવી શરદ રાત.
મમતા તે મેળે જગાવી શરદ રાત.

આંખોથી આંખને મિલાવી શરદ રાત.
મૂંગી શી ગોઠડી ચલાવી શરદ રાત.

આભેથી આંગળી હલાવી શરદ રાત.
રમવાને આજ લલચાવી શરદ રાત.

જીવતર શું ઝાંખવાને કે'તી શરદ રાત.
અમૃતનાં પારખાં દેતી શરદ રાત.

'જનમોની કેદમાં પડેલી; શરદ રાત!
મારે ન બ્હાર કોઇ બેલી શરદ રાત!'

બોલું ત્યાં છૂટતી છકેલી શરદ રાત.
લાગી ખેલન અલબેલી. શરદ રાત.

વનવન મેદાન રહી ભેટી શરદ રાત.
દરિયાને ડોળતી હલેતી. શરદ રાત.

અંતરમાં આગ એક મેલી શરદ રાત.
કરી દુનિયામાં રમવાને ઘેલી શરદ રાત.

બાર બાર માસે આવી શરદ રાત.
કંઇ કંઇ રાતોમાં એક ભાવી શરદ રાત.

૨૪-૩-૪૧.

તારી વિના.

(ઢાળ : મહુલી મજાની પેલેતીર)

તારી વિના રે મુંને નો ગમે !
વાલમિયા, મારી આંખડીઓનાં ધામ,
રે ખેતર ના શેઢા,
તારી વિના તે ખાલી ખમ્મ– હાં વાલમિયા મારા.–

ઘડી પળ ઝંખું હું તો,
વાટલડી ભાળું હું તો,
ભવની ભાગોળો સૂમસામ,
રે, અંતરથી આઢ્યા,
–જિવતરના મોહ જી તમામ
રે, વાલમિયા મારા.–

ચાસટિયા ડોલે ઢાલા,
અંતર વલોવે વાલા,
સુખે છોડ્યાં છે દિલનાં ધામ
હે, બેલીડા મારા,
નજરું ભટકાતી ઠામોઠામ
રે વાલમિયા મારા !–

રૂવે છે રાત છોરાં,
ભાંભરતા તારાં ઢોરાં,
હૈયે મૂકી છે સંધી હામ
રે, વેરીડા પ્યારા !
ક્યાં છો તું આતમ આરામ
રે વાલમિયા મારા ! તારી.–

૨૮-૬-૪૧.

ધ્રાબા દિયો!

હો, ધ્રાબા દિયો! આજ ધ્રાબા દિયો!
આજ મ્હેલના મિનાર આભ ઊંચા લીઓ!

આજ ધ્રાબા દિયો, હેઠ ધરબી દિયો,
હેઠ સુખના સંસાર બધા ધરબી દિયો

આજ ધ્રાબા દિયો
ગોખ લીસો થીઓ
ગોખ રંભા સેઠાણી હારૂં લીસો થિયો
એના વાલમની વાટ જોવા લીસો થિયો
ગોખ લીસો થીયો!

મને માટીડો અધવચ મેલી ગીઓ
અધભૂખ્યાં છોરૂંડાંને છોડી ગીઓ
મારાં જિવતરની મોલાતું ભાંગી ગીઓ
હો ધ્રાબા દીઓ!
ઈ ભંગારૂં ધરબીને ધ્રાબા દીઓ!
હો ધ્રાબા દિયો!

૧૪-૧૦-૪૧.

રાત

હે— રાત પથરાઈ ઘન
જંપિયાં જલ પવન
તારલા માત્ર ટમકે દિગંતે!

પરણુ જંપી ગયાં, પંખી જંપી ગયાં,
જંપિયાં નીર સંસાર કેરાં;
જેમ આરા ઉપર છબછબે પાણી પળ
ઝબકતું માત્ર મન આ અજંપે! —રાત—

હે— રાત પથરાઈ ઘન
જાગતું ત્યાંહિ મન
તારલા જેમ ટમકે દિગંતે!
દુઃખ દળિયાં જગત હૃદયનાં ડૂસકાં
આજ આકાશનો કંઠ રૂંધે,
ક્યાંય આરામ? રે, ક્યાંય આરામ છે?
તિમિર આ મૌનને પ્રશ્ન પૂછે! —રાત—

હે— રાત પથરાઈ ઘન
માત્ર સહતા દહન
તારલા લાખ સળગે દિગંતે!
'જીવન ક્યાં? પ્રેમ ક્યાં? શાંતિ આનંદ ક્યાં?'
માત્ર મડદાંજ નિશ્વાસ મૂકે:
"ઘોર અન્યાય આ, ઘોર અન્યાય આ"
તોય કો' દ્રોહનો શંખ ફૂંકે!—

રાત ધુંધવાઈ ઘન
સૂચવી દવ ગહન
    તારલા રહીરહીને ભભૂકે !

ડીસેં. ૪૦.

લૂ વાયે

લૂ વાયે ને કાળજાં કંપે છે,
મારાં દિલને હો, એક વાત ડંખે છે! લૂ વાયે –

ધાર પરદેશી ગાડું ખખખડે છે,
જીરણુ હૈડું આ એમ એમ હબ્બકે છે! લૂ વાયે –

વાટ લીમડીઓ પાંદડાં વેરે છે,
કોઇ એની અકાળ સૂડ ખેરે છે! લૂ વાયે –

મૂંગું મનડું આ, નેણુ ભરી નીરખે છે,
દિ' તારા શા પાછલા તબૂકે છે! લૂ વાયે –

બધું ખાલી, સાવ ખાલી ખમ્મ ખોડયું છે,
એક મુરખી કોયલે ગીત છોડયું છે! લૂ વાયે –

૨૯-૧૦-૪૧

જીવતાં નરકે.

(ઢાળ : રાધાજીની ઊંચી મેડીને નીચા મોલ)

રાજવણ, ઊંચી અટારી કાળા મોલ,
કે, રૂદિયાની રાખું ઉડાડું !
રાજવણ, નીચેરી દુનિયા દોર,
કે, ઢોંગ બધા શેણે ઉઘાડું,
રાજવણ, અજવાળે ટૂંપો ખાધો
કે, મડદાં શેંણે જગાડું !
રાજવણ, ગંધાતો મોરીનો કૂવો
કે, ઊંબરે માથું પછાડું !
રાજવણ, ખદખદતી ખાળમાં ઈંખું
કે, દેહથી શેંણે ઉખાડું !
રાજવણ, પડખેનું લોક સાવ પીળું
કે, ગળફે ભરિયું ગાડું !
રાજવણ, દારૂ ઓકીને ઘર લીપ્યું,
કે, નાવલાને કીયાં નવાડું ?
રાજવણ, છ છ મૈનાનું ભાડું,
આ દેહથી ક્યારે ફિટાડું !
રાજવણ, ઊંચે છે ફૂલ એક નાનું,
જનમતાં ભૂલ્યું ગાંડું !
કહે મારીને છટકો આપું કે,
જીવતાં નરકે જીવાડું ?

એમીલ ૪૨.

ભાવિ શહીદને હાલરડું.

(ઢાળ: અંબે મા,તું !)

પોઢો બાળુડા, પોઢો બાળુડા!
ચાંદો હજી અટવાય મોલુંમાં,
આવતાં હજી વાર ચાલું'માં,
સોણલાં આવતાં વાર બાળુડા. — પોઢો બાળુડા.

રામ થવાના ન જોર તારામાં,
ચાંદ જેવા તારી માના થાનેલા
અમરતનાં દૂધ તારી માનાં
ચૂસતા આ રખવાળ મદીલા. — પોઢો બાળુડા.

રખવાળી કરવાના તારાં
બાવડાંમાં નહિં જોર છે પૂરાં,
પગ માંડ્યા હજી કાલ પનોતા
હજી ગયું નથી તાતા તાતા. — પોઢો બાળુડા.

મીલ ગયા તારા બાપને છાના
મનસૂબા માલેક થાવાના,
મ્યાનીજરને લાંચ પૂગે ને,
ભીખથી કોદિ રાજ મળે ને. — પોઢો બાળુડા.

શીખજે યાદ તું રાખજે બાપા,
ભીખથી કોદિ ચાંદ મળે નહિ,
ચાંદ વિના સુખચેન તને નહિ,
મ્હેલ ઉપર તારે મારવા છાપા. — પોઢો બાળુડા.

પોઢો બાળુડા જાગવા પાછા,
આડ સંધાં ઉખાડવાં આખાં,
ચાંદનાં અમરત આણવા પ્યારા,
પોઢો બાળુડા, જાગવા પાછા — પોઢો બાળુડા.

૧૯-૯-૪૦

રૂદા મારા!

હે, રૂદા—મારા!
સેં'વાશે રે કેમ?
કેમ વિજોગી રાત?
જીવન જીવન સાંધતી તોયે ઘોર વિજોગની રાત.

હે, રૂદા મારા!
સેં'વાશે શું પ્રેમ?
પ્રેમની વજ્જર ફાટ?
બરખા બાદલ ભેદતી વસમી વીજ પડી કડડાટ!

હે, રૂદા મારા!
સે'વાશે એ નાર?
નારના મોહ અફાટ?
એક શરીરે કેમ કરી તમે કરશો એ વસવાટ!
હે, રૂદા મારા!

૮ ૫–૪૨.

મન મૂઢ બની જા!

હે—મન! મારાં મૂઢ બની જા!

બાળપણામાં માવડી મોઢે
અમરાપુરીની સાંભળી વાતું,
સાચકલી એ માનતાં કોડે
બાંધ્યું ભવનું ભાથું. હે.

આજ વિસામાના વડલા પાડી
હાય રે માનવી મલકે શાનું!
તાપ–દાઝી મારી ભોમકા ભાળી
હૈડું રડતું છાનું! હે.

એ અભાગી વાટમારગુ,
સુખનું ધામ રે ક્યાંય આઘું!
પીઠમાં ખંજર ખાઈ દગાનું
અધરસ્તે ગુલ થાવું! હે.

કેવડી હિયાં તાહરી આશા?
દુનિયામાં રચ્યું સુખના વાસા,
સરળ સીધાં જીવન કાજે
કેવડી નિરાશા! હે.

૩–૪–૪૨.

નવા ઘડવૈયા

ઘડાયા ઘાટ અનેરા ભાઈ!

આકાશે અડતી ફેલાતી
પ્યાસી ધરતી માઈ,
હો કાળી, હો પીળી, રાતી,
અડતી અંતર માંહિ. ઘડાયા.

ભલે પડી એ ગુપચુપ આજે,
નિર્જીવ નિંદર માંહિ;
ધખધખતા જે લાવા ભીતર
ભૂલી કેમ શકાય? ઘડાયા.

ઉઠયા જો તોતીંગ પર્વતો,
ભેદી ઘન વનરાઈ;
કરાલ ખડકો, સ્વચ્છ શિલાઓ,
ચમકે તડકા માંહિ! ઘડાયા.

એ આશા, એ બલ અમ હૈયે,
એજ અડગ અધીરાઇ;
વાવાઝોડાં વમળ લિયે છો,
અણુનમ માથું ભાઇ! ઘડાયા.

અમેજ એક રૂપે રેતીકણુ,
સપના જેવી કાય;
અમે થરકતી સજીવ માટી પણુ
જગજીવન ફલદાઈ! ઘડાયા.

આજ અમારી મધુરી આશા,
પ્રેમળ સ્વર્ણ સમાઇ,

જીવનનો બગીચો – હરિયાળી,
હૈયામાં સંતાઇ ! ઘડાયા.

આજ અમે બસ, કાળમીંઢ શા,
વજ્રલેપ કણુ ભાઈ,
ઝીકો ઝંઝા, ઝીકો વીજળી !
જુગ જુગ જખ્મો માંહિ ! ઘડાયા.

૨૯-૧૨-૪૧

શરદને આંગણે

હો જી હો ! હો જી હો !
હો જી આવો શરદને આંગણે,

આંગણુમાં આજ મળ્યા માનવના મેળા,
વેળા મિલાપની અમોલ !
ચાંદનીના ચમકંતા દરિયા હિલોલિયા
છલકી જગકાંઠડે એ છોળ ! હો જી હો !

કોનાં હૈયાંને નથી અડિયા એ વાયરા ?
કોનું ન દિલ ડામાડોળ ?
હૈયે–હૈયાં આજ ચંપાયાં ચોકમાં
ચાંદો બન્યો છે શિરમોર ! હો જી હો !

હૈયે છે ગાન, આજ કંઠે છે તાન, આજ
જાગ્યા જીવન જળ શોર !
આંગણુમાં આજ મળ્યા માનવના મેળા.
વેળા મિલાપની અમોલ ! હો જી હો !

તા. ૧૯–૯–૪૧

અજાણુ કાજે

ઓ—ચાલે જાય, ચાલે જાય, ચાલે જાય.

લાલ રંગી માટી કેડા
ભટકે ફાવે ત્યાંય
સોનેરી બિછાયાં ઘાસ
તેમાં ભળી જાય,
ચંચલ સુખોની આશા
આગે ચાલે જાય!
માથે મર્મરન્ત વનો
રિઝાવે રિદાય,
મત્ત બની મારૂં મન
દૂર દોડી જાય. ઓ ચાલે જાય!

અનંત પદ્ધ્વનિ આ
ઘૂમે વન માંહિ
હજી દૂર, હજી દૂર
જાવું મારે ક્યાંય,
અટકી નહીં શકાય,
એક પછી એક પાય
ઝરણુ તરંગ જેવા
નાચે શિલા માંહિ
પ્રકંપિત પવનો શા
શૃંગોમાં અથડાય. ઓ ચાલે જાય!

કોણુ ખેંચે ભાઇ?
નિબિડ વનોની માંહિ,

પર્વત કરાડો માંહિ,
        કોઇ ખૂણે ક્યાંય
કોણ તને એ—રે આજ
        બોલાવે છે ભાઈ!
અજાણ આશાને ચાળે
        પ્રાણ ચાલે જાય,
પાછળ પ્રણયે મારા
        પાય ચાલે જાય.   એ ચાલે જાય!

અસ્ખલ બજંત તાલ
        બાહ્યાંતર માંહિ
પાંખરૂ કહે છેઃ 'ઝાલ—
        પળો ચાલી જાય.'
દ્રુમ ડોલી કહે, 'ચાલ!
    'ચાલ, રે, જવાન—લાલ!
'પ્રશાંત બિછાવી છાંય
        પ્રવાસીને પાય!'   એ ચાલે જાય!

જેના ઉરે પ્રેમે બેસી
        આશાની છેડી છ બંસી,
અજાણ કાજે રે જેનાં
        મને બધી માઝા મેલી,
જેની આંખો આગે આખી
        દુનિયાની કેડી ખૂલી,   જે ચાલે જાય!
        એ—ચાલે જાય!

૨૩-૧૧-૪૧.

આ રણવાટ

ચલો જી ભૈયા !
બઢો રિ ભૈયા ! આ રણવાટ.

સાંજ ઢળી છે
માર્ગ ભરી ને
અંતર ભે આશાની ભઠ્ઠી
આગ ધુમાડે ધુંધવાણી છે.
કદમ કદમ પર એકલતાના
આભ જગાડે
પડઘા કાળા,
દૂર પરંતુ તારા જાગી
ગુપચુપ દેખાડે છે વાટ !
ચલો જી ભૈયા !
બઢો રિ ભૈયા ! આ રણવાટ !

૨

આગળ સો સો ગામ સૂતાં છે.
કૈંક કુટુંબો અધભૂખ્યાં છે,
કૈંક રોગદોગે ઝપટયાં છે,
દુબળાં, ફિક્કાં બાળમાત છે,
પુરૂષો જુલ્મ તણી ઝડિયોથી
સૂઝ બધી ખોઈ બેઠા છે !
ને જે આજે
ધોઇ શકે ઘા,
રૂઝવી શકે જખમો જિવતરના,

જાત અહો, વેચી બેઠા છે,
મ્હેલમિનારા બાંધી અંદર
જૂઠ તણી દુનિયાના ઊંચા
ગઢ બાંધી ગામેશ બન્યા છે!
સાદા કામગરાં જનનાં મન
ગુચવ્યાં છે કહીઃ ધરમ જ ધન,
પંચ પુજાના મઠ ખોલ્યા છે,
દલાલ થઈને દીનમૂઢના
ગુલામીનાં બાજાર ભર્યાં છે!

૩

અમે હતા હાં સોળ જવાનો,
સોળ જુવાનો!
સીમ તણા રખડૂ દરવાનો,
ધૂળ તણા છૈયા,
ખેલૈયા ઝાડ તણા, નદીનીર તરૈયા,
જીવનજંગ રંગે ઘેરૈયા!
જોતા ચોરાના મુખીઓને
સેજ–સુનારા સૌ સુખીઓને
ગોદણુવાળી અફીણુ–ઘુંટતા,
મૂછતાવ, હોકા ગડગડતા,
પડયા ખાઈપી છો, માતેલા,
જૂઠ દંભને લોભ ભરેલા
કરડા ચ્હેરા!
કહે એમના:—
'ધનના ઢેરા

પાર હોય ના!
ભલે કરે સહુ કાળ–મજૂરી,
નથી લોભને અહીં સબૂરી!'
દૂકાળ સળગ્યા,
મોતે ભરખ્યા,
દીન મૂઢ ખેડૂ–મજુરોએ
રહ્યા સેવવા એ નિઠુરોને!
અમે જોઇ આ રીતો કપટી,
ઊંચનીચની વાત અટપટી,
કલહ મૂળની રીત ખટપટી.

કહી બધી એ ગામલોકને
કોઇ પણ માને નહિ અમને,
'કોણ સાચું કે જૂઠું એની
બાળક ને ગમ હોય નહીં કૈં'
એમ કોઇએ કાન ધરી નહિ
વાત અમારી,
પરંતુ પ્યારી
માતુ અમારી,
ધરતીની હરિયાળી સારી
ખેડ જતન વિણ સૂકે કાળી!
ઘા એ કારી!
બળે, જળે, ચચરે, કડકે,
કોને કહેવું?
ઢોર જેમ શું મૂઢ બની બસ
બાળબુદ્ધિના ગણાઇ રહેવું?

૪

અમે ગયા ગામેશ કને,
હસતાં મોઢે મનવ્યા અમને ,
" અમે નથી માલેક અહીંના
'લાડનૂન'નાં ગામે રહેતા
દરિયાપતિના દીન સેવકો
અરજી કરશું પાદશાહને :
' આપો કૈંક સુધારો અમને '
પ્રેમ આપણો, ધર્મ આપણો,
ભાઈ ઊકળી ઢોર ના બનો ! "
અમે બની શરમીંદા વળતા
ઘેર :
અહો પણ વેર !
અમે અબ હતા બાર !
કહીં ગયા ચાર ?
હાં, વનની સીમડિયોમાં છૂપાં
ઝેરતીરના બન્યા કાળ !

૫

મળ્યા બાર : ના છુટ્ટું પડવું ,
મરવું જીવવું સાથજ કરવું ,
ધરતીને હરિયાળી કરવા
જન તનમનને જીવન ધરવા
એકજ કામ અહોનિશ કરવું !
પરંતુ ગામે જંગલ જુગના –

હતા   કાયદા!–
ચાર જણાથી વધૂ ટોળકી સાથ હોય ના!
હોયઃ- બંદુકે ફૂંકી દેવા!

અમે રહ્યા દસ ફક્ત!

સીમના જાણકાર સહુ
ઝૂઝણિયાની વાંકી ધારમાં
ઠર્યું નખવું છેવટ થાણું!
કંદમૂળ ફળ ટેટા ખાતા,
ગીચ વનોનાં ઝરણાંઓનાં
પાણી પીતા,
ઓચીંતા ધનરાત જોઇ—
સૂમસામ ગામમાં
ખેડુ, લુહાર, કડિયાનાં ઘર
ખૂંદી વળતા,
ગામધણીનાં કારસ્થાનો
ખુલ્લાં કરતા,
ધરતીનાં ધાવણના હક એ
મનમાં ભરતા.

૬

હતા પરંતુ ગામધણીઓ—
ગંધ ગોતતા કુતરા શા હુશિયાર,
એમના જાસૂસોની જાળ—
પડી'તી ગામગામને બાર:
એક અમારો બહાદુર ઝાલ્યો

દુધિયા–વડ મોઝાર !
વન ફળની જઇ સૂડ ખેરવી,
ઝરણાંમાં મળ-ધૂળ ભેળવી
અન્નપાણી વિણુ કરવા અમને
નિરાધાર કંગાળ ?
ગામલોક પણુ જાગ્યા અન્તે :
કહે : 'નહીં' આ મેંઢા પેઠે—
મરવા દેશું !
અમે આવશું બ્હાર ખેતરે,
રખવાળીનાં કંઈક બ્હાને,
અમે આવશું ચડી કોતરે !

જાગ્યા પણુ જિરવાય કેમ એ—
વરસોની જે બીક અંતરે—
ગામધણીએ ભરી ભીતરે
અને જુલ્મની ઝડિયો વરસેઃ—
રખવાળી કરનારા જ્યારે
શેઢો છોડી પાય મૂકતા
તીર આવતાં,
ભોગ લઇ પોતાનો જાતાં !

છતાં આવતા,
ગામ ભેરૂડા,
રાત તણો અંધાર ચીરતા
આવી અચાનક ગુપચુપ વેગે
લાવી રોટલા પાણી દેતા,
ગામ બનાવો કહેતા કયારે,

ક્યારે વળી સંદેશ અમારો,
સંપ કરી સાથે રહેવાનો,
માર પડયે ખામોશ થવાનો;
હજી વધુ બળવાન થવાનો,
લઈ જતા'તા.

૭

એક વેળ કોઈ નહીં મોડું.
દસ દસ દિ' ભૂખ્યા કાઢેલા
વાત ક્યાંકથી ગામે પ્હોંચી
કુવાડવાના.
બાળ નીકળ્યો, કુમળી વયનો
સીમ ભેદતો,
ગામધણીના કુતરાઓની
ગંધ નજરને ચૂકવી નાનો બાળ નીકળ્યો:
બીક ત્રાસથી મતિ હારેલા,
જીવવા લોભે હીણુ બનેલા,
કોઇ ખૂટલે ફૂંકી માર્યું

"ગયો ટપૂડો"
કાળી રાતની અંધ પછેડી
ઓઢીને સૂતી'તી સીમ,
લાલ મશાલે સળગી ઊઠી
હીરણુની કોતરની દીમ!
પળમાં તો લાગ્યો દાવાનળ,
ભયભીત પશુપંખી કોલાહલ,

ઝૂઝણિયાની ધાર ધ્રૂજતી
ભડકા ઓળા થથરે ભીષણ !
ઉપરના સૂના અંધારે
ફફડીને પાંખો ચમકે ક્ષણ !
લાલ જલે આકાશ દૂરનું,
નીચે ચમકે છે તલવારો,
વચ્ચે કાળું એક પોટકું
ઓચીંતું આકાશ ઊછળ્યું,
તલવારોની તીણી અણિયો
વચ્ચે એ પાછું પછડાતું
અને ઝિલાતું
ચીસ ઘોર એ !
હૈયે હૈયે આગપલીતા ચાંપી દેતી,
રોમ રોમમાં સળગી ઉઠતી,
ચીસ ઘોર એ !
બાળ ટપુની !
ન્યાય માગતી !
થાન ચૂસતું બાળ ઝુટાતાં, અંતરના સહુબંધ તૂટતાં
ધરતીની વિકાળ ચીસ એ,
તારાઓ થથરાવી, હૈયે રોષકોપના એક સામટા
ધરાકંપ ની.
"તોડો" કહેતી
ચીસ ઘોર એ !

* * *

પણ નહિ એવાં જોર આપણાં !

આજ વેર સૌ શમવી દેવાં!
આંસુ આંખમાં રોકી દેવાં.
આજ જરા જો મળે ઇસારો,
ગામલોકને રહેશે ના અમ
હાડચામને જોવાવારો!

વેર ઝેરથી બધા કોપથી
એક ઊંચે છે ન્યાય તિખારો!
એહ બુઝાવા કોઈ રીતથી
કદી ન દેવો ઢાલો!
ઢાલો પણ ના ભોગ ટપૂનોઃ
ગામ ગામ સહુ એજ રાતથી
જાગી ઉઠતાં જૂદી ભાતથી
બાળફૂલની હત્યા કાળી
કોણ એવું જે સાંખી રહે રે!
કોણ એવું દિલ પ્રેમવિહોણું?
સ્વજન વિહોણું?
હતભાગી રે, કોણ એહવું
જુલ્મતણાં હિચકારાં કામે
બંડ જગાવી નથી ઉઠતું?!
નોય એવું રે, માણસ કોઇ
ઉકળી ઉઠતું ના જ્યાં લોહી
જાગે ના જેને દિલ બમણી
આગ ન્યાય તણી!
ન્યાય તણી એ આગ સાખ છે,
શપથ સાથ લીધા લડવાને,
એજ રાત રે!

૮

આજ રાતના મ્હેફિલ જામી,
દરિયાપતિની જન્મગાંઠની થશે ઉજાણી!
મુજરા, નાચ, દારૂ, મતવાલા
ગામધણી ને દરિયાપતિ એ
આજ રાત જેવી અણજાણી!

અમે હતા નવ
સોળ માંહ્યલા બાકીના નવ!
આજ વિપ્લવી ચેતવવા દવ!
હતા નીકળ્યા,
હતા નાનડા,
દરિયાપતિના લોઢાના ગઢ
માંહિ બેસીને તીર છોડતા
બંદૂકોથી ધાણી ફોડતા
જાસૂસોને પસાયતાઓ?
અને અમે નવ!

છતાં આજ આ એકજ ટાણું
મરવા, જીવવા, લોક જગવવા.
છેલ્લું રે, આ માતુ–માગણું!

અહો મુગતિની વાંછા કૈં કૈં
પ્રજાપ્રજાની ધૂળ મળી ગૈ!
બીક એક મિથ્યા જાવાની
ધબકી અંતરમાં છો ને રહી,
આશ આપણી, ધરતી આપણી,

ન્યાય તણી રે પ્યાસ આપણી,
આજ ત્રાટકી મ્હેફિલ માથે
ન્યાય અને બદલા લેવાની,
રાત આપણી !
વાટ આપણી !
હઝાર વર્ષે સ્વતંત્રતાની
શહીદ તણી રે !
અણબૂઝી જે મશાલ રહેતી,
જુગજુગના અંધારકાળમાં
જ્યોત અમર એ રહી ઝળકતી !
રહો ઝળકતી !
ચલો જી, ભૈયા !
બઢો રિ, ભૈયા ! આ રણવાટ !

૧૦/૧૫ સપ્ટેંબર ૪૧.

કોલસાની ખાણમાં

(ઢાળ: મા, જસોમતિ ! હવે...)

રે–હો, મા ! પેટાળે પાછાં પરવેશિયાં
 આજ અમે જોઈ અગોચરી મૈયા ! મા.

હરિયાળાં ખેતરોએ મોઢાં મચકોડિયાં
 ધાવણની સેર જોઇ આવ્યા ! મા.

આ રે અંધાર કુવે સત શાં બાઝી રિયાં
 સીતાનાં મન કાં મોહ્યાં ? મા.

અમારી સો સો સીતાનાં જિવતર
 તારાં આ પેટમાં સમાયાં ! મા.

ના રે તું માવડી, કો'ની ગુલામડી
 ધાવણનાં દામ દિયે છૈયાં ! મા.

છાતી ઉપર તારી હાડું આ માંડિયાં
 વેંચે છે દૂધ લૈ દનૈયાં મા.

ઓ રે, જિવતરની વેઠ આવી ઉતારમાં !
 થઇ જા, કરાલકાલી મૈયા ! મા.

અણસરખી દુનિયાના દખિયા ગુલામના
 ભરખી જા, માલિકો–કુછૈયા ! મા.

૨–૮–૪૨.

અમૃત આકાશ

(ઢાળ: કાઠીઆણી કડ પાતળી...)

અમરત આકાશ મારાં અંતરે !
સૂર્યે સુખ આજનાં ઉગાડ્યાં હો, વાલમા ! અમરત.

જાગ્યાં જંપેલ જળ, જાગ્યા પવનજી,
જાગ્યાં અઘોરઘોર વંન હો, વાલમા ! અમરત.

કૂણેરાં કુંપળો ઉઘડે ગગનજી
ઊડે પતંગ પચરંગ હો, વાલમા ! અમરત.

જાગ્યાં અધીર કંઠ પંખીનાં વૃંદ જી,
છેડ્યા છે, આવનાર છંદ હો, વાલમા ! અમરત.

જાગ્યાં હો, જનમંન, જાગ્યાં જીવન જી,
જાગ્યા જગત લોકસંઘ હો, વાલમા ! અમરત.

નવલી સવાર મારાં નયણે જો, જાગતી,
ભરિયાં જી રૂપ એ પ્રસન્ન હો, વાલમા ! અમરત.

આજે રે ક્યાંક કૈંક જાગે છે પ્રાણમાં !
ભમતી જી પ્રેમની સુગંધ હો, વાલમા ! અમરત.

૧૯૪૧.

જુગની ઝંખના !

(ઢાળ: કેડ કેડ સમાણી સેંજલ, ડુંગરી...)

જિવતર માગે છે જુગની ઝંખના !
ભભુકે વીજલનાં ગીત જો.
અધીરપ ઊઠી છે મારા પ્રાણમાં,
રૂઠી છે રૂદિયામાં પ્રીત જો !

વાતા ઇશાની દિશના વાયરા
ગાજે મેહુલા અસીત જો !
ગહુકે ગેણુંમાં વ્યાકુળ મોરલા
આખું આયુ અમીત જો !

ઘટ ઘટ જાગીરે મારે ચાહના
રોમે રોમે તે આગ જો !
વસમાં વાવાઝડ વીંઝતાં
વ્રેહા ઉમડે અથાગ જો !

કોને રે ચાહું ? કોને છોડવાં ?
હૈડું માગે અસીમ જો !
આવો વરસો રે જુગની ઝંખના
આખી ભૂખી છે સીમ જો !

માર્ચ ૧૯૪૨.

બેનને

(ઢાળ: મખ હરિ બોલો...ને મળતો)

જનમ નવો લેવા દે!
ફરી નાનકડો બાળ મને બનવા દે!
બુન મોરી વાયડી!
મને એકવાર હાથ તું આવવા દે
કે, તને પજવી ને ખીજમાં રડાવવા દે! જનમ.

તું ઊભી જયાં ચાંદ સામું ભાળી,
તારી લટમેં ચાબુક જેમ ફટકારી,
પછી બીડી ને બારણુંબારી!
ગુમ મને થાવા દે! જનમ.

વળી દોડી જાતી હો દડો લેવા,
પગ વચ્ચે નાખીને પાડી દેવા,
તારાં ગુસ્સાં આંસુની લ્હાણુ લેવા
તોફાન મને કરવા દે! જનમ.

તને વાગે તો વાગવા દે, એવાં
મને દીધાં છે કૈંક તેંય ઠેબાં!
હવે બદલા લેવાય નથી દેવા?
એ વેર બધાં વાળવા દે! જનમ.

તારાં આંસુની સેર હજી આંખે
હજી ઊંઘે તું હિબકાં નાખે!
નહીં ભૂલ રે કબૂલ કરૂં આજે
નિઠુર મને બનવા દે! જનમ.

તું સીંકેથી માટલી ઉતારે,
અંદો છીંકેથી બૂમ એક મારે,
રહે છાસેથી નાહી તું એ વારે!
કે મન ભર નાચવા દે! જનમ.

ભલે લાગું ન કાંઇ વધુ મોટો,
તને આભે ઉલાળું કરી ગોટો,
તારી ચીસોને ક્યાંય નહીં જોટો!
એ બૂમરાણ કરવા દે! જનમ.

કરું શું, શું કરું ન વારવારે,
તું સાસરિયે જાય વહી ત્યારે,
તું ભૂલે ન કાંઇ કોઇ કાળે!
તારીજ રીત રમવા દે! જનમ.

૪–૭–૪૨.

એક ડોસીની આગમવાણી

(ઢાળ: નાગરવેલીઓ રોપાવ…)

લીલી લીમડિયો લે’રાય
મારાં આંગણામાં બાઈ!

લીલી લીમડિયો લે’રાય
ફળિયું કોલેથી છવરાય,
આગમ અંતરમાં પથરાય મારાં.

કોયલ કે’તી શોરે
કે, ‘કોણ હશે ત્યાં પોરે !’
કોની લાશો આ પથરાય ? મારાં.

વરસો જેવાં વીત્યાં,
એના દાવાનળ ના જિત્યા
જો, ભડકા એના ધાય મારાં.

આજે કોઈક ગામે,
કાલે દેખું ઠામે ઠામે
પડતા ધણીઓ, બાળક, ભાઈ મારાં.

દિન દિન ચાલી આવે
સેના, હૈયાં ઢૂકડી આવે !
એના પગરવ જો, વરતાય મારાં.

મા, ધરતીને ખોળે,
ઓરે, ભાઈ ભાઈને રોળે !
નદીઓ લોહીની જો, જાય મારાં.

લીલી લીમડિયો લે'રાય
ફળિયાં ફોલેથી છવરાય
ગયાં ક્યાં માણસ સહુ છૂપાઈ મારાં.

૧-૮-૪૧.

છેલ્લા સલામો !

ઊઠ્યાં સમંદરી તુફાનો
હો, ખારવા ! ભોમકાને છેલ્લા સલામો !

જ્યારે ફેરવ આંખ, પાણીને પાર નથી,
આઘો છો ને તું ઝાંખ ધરતીને ધાર નથી,
ઉમટ્યાં પતાળનાં ઉંડાણો ! — હો.

સડસડતા શઢ, ભેરૂ, કૂવા કડાકતા,
દખણાદા દાબથી હુરકાટા ઊઠતા !
છૂટયો મરૂત મસ્તાનો !— હો.

આ રે અફર મોજ ભીતરથી ઊઠતા,
ગાંડા અવધૂત જોગ–જોગંદર ભેટતા !
ગેબે ગરજે છે ઘોર ગાનો ! — હો.

વાદળ અસુરરૂપ સેના ફેલાવતાં
ઉમઝ્યાં અજાણ, આભ દિનદિનથી દાબતાં,
સૂરજનો દીપ કીધો રાણો ! — હો.

આખાં અસીમને આડેથી આવર્યાં,
દિશ દિશના દૂરના છેડા ઘોવાઈ રહ્યા !
છૂટે ત્યાં છૂટવા દો વ્હાણો !— હો.

૪-૮-૪૨.

રંગરૂટ રંગીલો

અમે જોયો જુવાન એક જાતો કે, રંગરૂટ રંગીલો
એણે બબ્બે મહીને ભાત ખાધો કે, રંગરૂટ રંગીલો

એની પાંસળીએ પાંસળી ગણી લો કે, રંગરૂટ રંગીલો
એ તો ચાલે છે કેડથી વાંકો કે, રંગરૂટ રંગીલો

એની આંખોમાં ઊતર્યા દુકાળો કે, રંગરૂટ રંગીલો
એનાં છૈયાં ને સાંચવે છે કાકો કે, રંગરૂટ રંગીલો

એણે કીધી મે'નત રાતદાડો કે, રંગરૂટ રંગીલો
તોય ઉતર્યો ન વ્યાજિયાનો દાપો કે, રંગરૂટ રંગીલો

એણે લીધો લશ્કરનો કેડો કે, રંગરૂટ રંગીલો
એને પૂછનાર કોઇ નથી દીઠો કે, રંગરૂટ રંગીલો

એને મારે હમેશ માડીજાયો કે, રંગરૂટ રંગીલો
દેશનેતા તો લીએ નહીં છાંયો કે, રંગરૂટ રંગીલો

એને મરવું છેઃ દેશ કે પરાયો કે, રંગરૂટ રંગીલો
આ રે સૂક્યો અકાળ ફૂલક્યારો કે, રંગરૂટ રંગીલો.

૬-૮-૪૨.

જુદ્ધરાત

આ જુદ્ધ રાત, જે, ચડી છ માથે,
પ્રસરે ઘન અંધાર,
આ રૂદ્ર રાત, એ, ઉર મોઝારે
અડતા પ્રલય જુવાળ!

એ, વિશ્વ પ્રેમની આશા!
એ, સહુ જન મંગલકારી
—યુગોની માનવ પ્રાણ પિપાસા!

આ ક્રોડ ક્રોડ સંસારયાત્રીઓ
મૃદુ શિશુઓના બાપ.
સંસારસીમ આવરતા નિર્જીવ
આશાહીન અમાપ!

આ જગ-રૂધારની ભૂખ ભયંકર
ક્યાંથી કાં રે જાગી?
આ નિર્દય પશુથી નીચ ક્રૂરતા
આજ નાચતી નાગી!

આ બઢે રાત, જે ડુબતા છેલ્લા
આશાનાય તિખારા!
શુભ ભસ્મસાત! સુખહીન ભાવિના
ઉમટે ઓળા કાળા!

અહીં કોણ જીવશે? જો જીતશે
જુદ્ધ જગાવણહાર,
ફરી દંભ તણા સંસાર માંડશે
જનકુલ સંહરનાર?
ઓ કહે આશ!
અમ હૃદય ભીતરે રહેતી નિરંતર
જીવન કાજ મમતા પ્રેરંતી
ઓ, જનમન મંગલકારી ઝંખના!

ઓ, જુગ-પિપાસુ માનવ આત્માની
અંતિમ જીવનઆશ!

આ મહારાત, આ પ્રાણ ભીંસતા
દુરિતના ઓથાર!
શું રક્ત રક્તથી ધોશે તારા
મંગલતા અંબાર?

૩૧-૭-૪૨.

સીમાડાનો સંત્રી.

અજાણી ભોમકા સૂની
માથે લાલ સાંજ ઝઝૂમી,
આઘે આઘે ધાર કઢંગી
ત્યાંથી આવે રાત વછૂટી !

આવી વાત કાલની એવી:
જાપાની જામતા બીજે.,
ગયા બધા ભાઇઓ નીચે;
રખોપાને નિંદરા કેવી ?

આસામી ઝાડીઓમાંથી
કોહાતાં પાંદડાંમાંથી
મને લાગે મોત ગંધાતું
રોજેરોજ છેલ્લું ભાથું !

કદિ કદિ ગેબને ભેદી,
બલુનો બોલતાં જેદીઃ
જાગે જૂની જાતના પેલી,
રોમે રોમ વાસના છેલ્લી !

થયા અહો, માસ બે પુરા
ભાગ્યા જ્યારે ભીંસથી બૂરા,
બર્માનાં વાસવનોમાં
થયા અમે કેટલા ચૂરા ?

મશીનોની ગોળીઓ છૂટે,
ધાણી જેમ માણસો ફૂટે;

ભેરૂઓને મરતા મુકી
અમે લીધી હિમને જૂદી !

હવે તો આજ સ્મશાનો,
ખાવાં નથી ઘરનાં ધાનો,
હવે નથી નાસવું ભયા !
લાજે મોરી ભારતી મૈયા !

છતાંયે હૂકમો હોશે
અમારે ભાગવું જોશે,
અમારાં લોહીનાં ટીપાં
માગે ત્યારે આપવાં ધીમાં !

ઓ રે, આ તે વાત છે કેવી ?
અમારી વીરતા કેવી ?
સેનાઓ પૂતળી જેવી,
ગમે ત્યારે મરવા દેવી !

અમારી વેદના આ છે:
અમારી માવડી કાજે,
અમારી પાછળે સૂતાં
કરોડો ભાંડુઓ કાજે,

અમારે લડવું સાચા,
અમારે મરવું સાચા,
અમારાં લોહીનાં ટીપાં
સહાતાં ના જાય નકામાં !

ઓ રે મારી જનમભૂમિ
માથે કાળી રાત ઝઝૂમી!
ગયા મારા કેટલા ભૈયા?
પ્હોંચ્યાં બલિદાન એ મૈયા?

આંખો મારી ખેંચતો આઘે!
નથી કાંઇ પાછળ આગે,
સહોદર માંહ્યોમાંહ્યે
અહોરાત લડતા લાગે!

ભેરી જાપાનની વાગે,
બલૂનો ગાજવા લાગે:
રખોપાના પ્રાણના છેલ્લા
નિસાસા કોઇને દાગે?

૧–૮–૪૨.

ભેરુને

(માઢ)

હે ભેરૂડા જી!
તારે તે સંગાથે જિવતર મીઠડાં.
હૈયાના હેરૂ!
આંખુંને અણુસારે દિલડાં ડોલતાં!

ધખતી ધોમમાં ધોળી રેતી,
ડામ હૈયામાં દાગતી જી;
ભટકે વાટું ભૂલ-ભુલામણી,
પગસંચારે પરખ્યોજી! હે ભેરૂડા!

ગેબમાં ગોરજ ગોરંભી'તી,
દિલમાં ડૂમા દાબ્યા જી
ડાંગ પછાડી ઉલળ્યો તાણેં:
રાતું આપણી સાટું જી! હે ભેરૂડા!

રાત રખોપામાં જાગતાં જાતી,
નવલખ નેણાં નીતરે જી
પરોડની દૂધ-આંખ ઉઘડતાં,
આંખ તારી અથડાણી જી! હે ભેરૂડા!

કોણ જાણે રે, કોણ નાણે રે
હસવું તારૂં ઠાલું જી?
રાતને દિ'ને સાધતું તારૂં
દોસ્તીનું દિલ દાપું જી! હે ભેરૂડા!

વેળ પડી'તી વાલપવોગ્ણી,
ભવની ડામણ લાગીજી;
દિલડું કરતું મોત શું બોણી,
જાવું ભાગી-ભાગી જી! હે ભેરૂડા!

'છેહ ન દેજે મનખાને' કહી,
અધવચે તું ઊભિયો જી,
આંખમાં આંસુ ભાળતાં તારાં,
જાગિયો હું ભય ભાગિયો જી! હે ભેરૂડા!

આજ જાણે તું એકમાં ઊભો,
કાલ બીજામાં ટૌકતો જી;
જડ ચેતનને મોઢડે મોઢડે
મુંને તું હંસાવતો જી! હે ભેરૂડા!

૬-૧૦-૪૧.